

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU
SMJER: TURSKE JEZIK I KNJIŽEVNOST

Turski jezik u komadima pozorišta sjenki
(Karagöz ile Hacivat)

(Završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Kerima Filan

Kandidat: Jasna Draganović

Sarajevo, 2023

Sadržaj

Uvod	1
Porijeklo igre sjenki	2
Kazalište u Osmanskome Carstvu	4
Medah	5
Orta oyunu	5
Karadoz	7
Şeyh Küşterî (Tüşterî/ Şüşterî)	9
Likovi u kazališnom izrazu Karadoz	10
Pogrbljenost figura u kazališnom izrazu Karadoz	24
Dijelovi kazališnog izraza Karadoz	25
Jezik	28
Muhittin Sevilen kao <i>Hayalî</i>	30
Ferhat ile Şirin	30
Analiza leksema iz korpusa <i>Ferhat ile Şirin</i>	31
Karadoz u BIH	64
Zaključak	66
Sažetak	68
Özet	68
Summary	68
Bibliografija	69
Rječnici	71

Uvod

Tema ovog završnog rada je *Turski jezik u komadima pozorišta sjenki (Karagöz ile Hacivat)*. Rad će sadržavati uvodni dio o porijeklu igre sjenki kao uvod u tematiku. Potom će uslijediti poglavlje o kazalištu u Osmanskome Carstvu u kojem će uslijediti više informacija o kazalištima koja su postojala u Carstvu. Kao jedno od kazališta koje je steklo slavu u Osmanskome Carstvu izdvaja se kazališni izraz Karadžoz koji je glavna tema ovoga rada. U poglavlju o kazališnom izrazu Karadžoz bit će prikazana podjela likova, dijelovi igrokaza i jezik. Kao korpus koji će služiti za analizu osmanizama korištenih u igrokazu *Ferhat ile Şirin* koristit će se djelo *Karagöz* autora Muhittina Sevilena. Najprije će biti predstavljen autor, njegovo djelo, a potom se prelazi na analizu osmanizama u igrokazu. Analiza će biti urađena na sljedeći način: najprije će se razvrstati lekseme prema vrstama riječi, za svaku leksemu bit će određeno porijeklo i oblik koji ima u jeziku iz kojeg vodi porijeklo, zatim će se koristeći rječnike *Güncel Türkçe Sözlük*, *Türk Dil Kurumu*, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* autora Ferita Devellioğlu-a, *Tevakku - Osmanlıca Türkçe Sözlük*, *lügât* i *Türkçe Etimolojik Sözlük*, *Nişanyan Sözlük* autora Sevan Nişanyana, ponuditi prijevodni ekvivalenti leksema. Bit će prikazani i primjeri iz igrokaza uz popratna objašnjenja. Nakon analize osmanizama u igrokazu ukratko će se predstaviti kazališni izraz Karadžoz u Bosni i Hercegovini.

Popis skraćenica korištenih u radu:

ar.- arapski jezik

grč.- grčki jezik

lat. - latinski jezik

perz. - perzijski jezik

tr.- turski jezik

TDK rječnik - *Güncel Türkçe Sözlük*, *Türk Dil Kurumu*

F. Devellioğlu - *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*

T.O. rječnik - *Tevakku-osmanlıca Türkçe Sözlük*, *lügât*

N.S. rječnik - *Türkçe Etimolojik Sözlük*, *Nişanyan Sözlük*

Porijeklo igre sjenki

Kazalište sjenki, vrsta umjetnosti prisutna u mnogim dijelovima svijeta od davnina, pa sve do danas, još uvijek čuva svoje mjesto u tradiciji kazališne umjetnosti širom svijeta. Kada je riječ o mjestu nastanka kazališta sjenki, postoji nekoliko različitih mišljenja. Postoje mišljenja da kazalište sjenki vodi porijeklo iz Kine, Indije, Indonezije ili Centralne Azije. Učenjaci se slažu da kazalište sjenki zasigurno vodi porijeklo iz Azije, no ne postoje podaci koji bi potvrdili tačnu državu njegovog nastanka.¹ Prema mišljenju Sevengül Sönmez, igra sjenki pronašla je svoj put od Kineza do Mongola, a preko Mongola do Turaka.²

Prema jednom od starih kineskih predanja, igra sjenki ili kako se još naziva, lutkarstvo sjena, nastalo je u Kini prije više od dvije tisuće godina za vrijeme dinastije Han. Jedna od najpopularnijih legendi o porijeklu igre sjenki govori o caru Wu iz dinastije Han (漢武帝) koji je nakon iznenadne smrti svoje voljene supruge pao u beznade. Dok je njegov dvorjanin Shao Wong (少翁) razmišljao na koji način da oraspoloži svoga cara, naišao je na djecu koja se igraju suncobranima pod popodnevnim suncem. Njihovi suncobrani stvarali su sjene koje su bile toliko realistične da mu je sinula ideja kako oraspoložiti cara. Iste noći, dvorjanin poziva cara u dvorište na posebnu predstavu gdje je pokušao dočarati lik njegove drage. Doveo je jednu ženu koja je stajala iza bijele zavjese i oponašala glas njegove voljene, te je na taj način uspio razvedriti cara kojem se predstava toliko dopala da se redovno izvodila na dvoru. Unatoč prestižnome porijeklu, igra sjenki postala je oblik narodne umjetnosti i prilagodila se svim društvenim klasama. Osim lutaka koje su se koristile pri izvedbi, počeli su se koristiti instrumentima i pjevati tijekom predstava. Ta je tradicija postala srce kineskih zajednica. Izvodila se za sve prilike, rođendane, vjenčanja, obnove kuće i sahrane.³ Krajem 13. stoljeća, za vrijeme vladavine dinastije Yuan⁴ (元朝), igre sjenki postale su oblik zabave za mongolske trupe noću u njihovim barakama.⁵ Mongoli su preplavili kontinent i osvojili mnoge zemlje, time proširivši popularnost igre sjenki u daleke zemlje kao što su Arabija, Iran i Turska.

Sljedeća teorija o porijeklu igre sjenki veže se za Indiju.

Drugo predanje kaže da je kazalište sjenki nastalo u Indiji u 4. i 5. stoljeću, te da je prešlo na ostrvo Jawu, a odatle je trgovačkim putem došlo u Egipat, potom u Tursku i dalje na Zapad. Historijske činjenice kažu da je sultan Selim (1465-1520) za vrijeme pohoda na Egipat vidio izvođače pozorišta sjenki i toliko se oduševio da je cijelu trupu doveo u prijestonicu, Istanbul, kako bi njegov sin Sulejman mogao vidjeti ovo uprizorenje.⁶

¹ Fan Pen Chen, „Shadow Theaters of the World”, *Asian Folklore Studies*, 62, (2002), State University of New York, 2003, str. 25–64

² Sevengül Sönmez, *Karagöz Kitabı*, Kitabevi, Istanbul, 2013, str. 11

³ Annie Katsura Rollins, *Historic origins: Chinese-shadow*, dostupno na: <https://www.chineseshadowpuppetry.com/copy-of-history>

⁴ Dinastija Yuan je mongolska dinastija koja je vladala Kinom od 1279. do 1368. godine. Osnivač dinastije je Kublay kan, unuk Džingiz kana.

⁵ *Chinese Shadow Play: Its History and Evolution*, dostupno na: <https://www.chinatravel.com/culture/shadow-play>

⁶ „Historija pozorišta sjenki „Karadžoz“, 24, u: *Hasib Ramić-Karadžoz i mađioničar*, katalog izložbe, JU Muzej Sarajeva, Sarajevo, s.a., str. 24

Prema podacima koje daje İbn İlyas, jedan od pouzdanih izvora iz perioda vladavine sultana Yavuz Selima (1512.-1520.), igra sjenki je u 16. stoljeću pronašla svoj put od Egipta do Turske. Poznato je da je igra sjenki postojala u Egiptu već u 11., 12. i 13. stoljeću.⁷ Za podatak da je igra sjenki došla iz Egipta u Tursku u 16. stoljeću postoji čvrst dokaz na koji je pažnju skrenuo profesor Jacob, a koji se nalazi u djelu o povijesti Egipta pod nazivom *İlyas-ül-Hanefi'nin Bedâyi-üz-üzuhur fi vekaayi-üd-dühûr*. Za vrijeme pohoda na Egipat 1517. godine, sultan Selim objesio je memlučkoga sultana Tumanbaya II. Na dvoru na otoku Rodi, umjetnik koji je izvodio igre sjenki rekonstruirao je Tumanbayevo vješanje i dočarao pucanje dva užeta. Nakon što je sultan Selim nagradio izvođača sa osamdeset zlatnika i *kaftanom* (dugi muški ogrtač) pozvao ga je u Istanbul kako bi njegov sin, Süleyman, pogledao predstavu. Tada je sultan Süleyman imao dvadeset i jednu godinu. Tako je zajedno sa izvođačem u Istanbul došlo još šest stotina Egipćana, no tri godine kasnije vratili su se natrag u svoju domovinu.⁸ Düzgünova navodi da je prethodno objašnjena teorija općeprihvaćen stav u Turskoj. Nakon što su igre sjenki stekle popularnost u Turskoj u 17. stoljeću i počele se širiti, igrokazi bi se priređivali povodom rođenja i vjenčanja sultanove djece i obreda sunećenja; održavao bi se tijekom ramazana u kavanama i gostionicama. U 19. stoljeću igra sjenki se počela nazivati i *hayal oyunu*, a umjetnike koji su izvodili igrokaz nazivali su *hayalî*.⁹ Prema TDK rječniku, pridjev *hayalî* (ar. خیالی), nosi značenje „nerealan“, „utopistički“, dok kao imenica označuje sinonimnu riječ za *karagözcü* (izvođač igrokaza Karađoz ili *karadöz*).

⁷ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1985, str. 275

⁸ Ibid, str. 275

⁹ Dilaver Düzgün, „Osmanlı döneminden geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü“, *A. Üç Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, (2000), Erzurum, str. 65

Kazalište u Osmanskome Carstvu

Tijekom vladavine Osmanskoga Carstva od 1299. do 1922. godine razvilo se tradicionalno kazalište, donoseći sa sobom novinu i svježinu u umjetnost. Kao i u svim kulturama i zemljama, i u Osmanskom Carstvu postojala je potreba za svim oblicima umjetnosti, kao što je glazba, slikarstvo i gluma. Umjetnost je segment potreban za izražavanje pojedinca ili zajednice, umjetnost je glas koji pomjera granice. Kazališnom umjetnosti pričali su priče koje oslikavaju stvarno stanje u Carstvu, njihovo (ne)zadovoljstvo brojnim situacijama, kao npr. društveno-političkom situacijom.

Budući da u turskom jeziku riječ *oyun* ima mnogo različitih značenja, kao npr. *çocuk oyunlari* (dječje igre), *kağıt oyunu* (igre s papirom, igra kartama) i dr., kako bi se napravila distinkcija između prethodno spomenutih značenja termina *oyun* i termina *oyun* koji se odnosi na igre koje se izvode i gledaju, takvim igrokazima dali su naziv *seyirlik oyunlar*.¹⁰ Za lutkarske igre, kao jedan od najstarijih turskih igrokaza, koristilo se ime *kukla oyunu* (lutkarske predstave). Istraživači su otkrili da su tradiciju lutkarskih predstava u Anadoliju donijeli Turci sa prostora središnje Azije, te kako bi se našao odgovarajući termin za izraz *kukla oyunu*, koristili su termine *kavurcak*, *kabarcuk*, *korkçak* i *çadır hayal*.¹¹ Korištenje svih ovih termina otvorilo je prostor za miješanje lutkarskih predstava i igre sjenki. Kako bi napravili razliku između pojma *hayal* koji se koristio za lutkarske predstave (*kukla oyunu*) i igre sjenki, za lutkarske predstave počeo se koristiti termin *hayal-i zill* i *zill-i hayal*, što je u određenoj mjeri donijelo rješenje.¹²

Metin And u svome djelu *Theater in Turkey* (1983) dramske tradicije dijeli na pučko i popularno kazalište. Kada je riječ o pučkom kazalištu gotovo da nije moguće diferencirati drevne turkijske i moderne turske elemente kazališta. Jedni smatraju da se pučko kazalište razvilo iz šamanskih rituala uralsko-altajske regije, a drugi da je povezano s folklornom tradicijom frigijskih ili hititskih civilizacija Anadolije. Drugu dramsku tradiciju čini popularno kazalište u koje Metin And ubraja: medah, orta oyunu i karađoza. U sljedećim redovima ukratko će biti predstavljene navedene scenske vrste.

¹⁰ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, str. 177

¹¹ Pogledati više u: Fan Pen Chen, „Shadow Theaters of the World”, *Asian Folklore Studies*, 62, (2002), State University of New York, 2003

¹² Dilaver Düzgün, *Osmanlı döneminden geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü*, str. 66

Medah

Riječ *meddah* (ar. مداح) prema TDK rječniku odnosi se na umjetnika koji zabavlja publiku imitacijama i pričanjem ugodnih priča. Kada se pogleda značenje riječi *meddah* u arapskom jeziku, ima značenje „vrlo hvaljen” i „hvalospjev”. Vremenom se značenje ove riječi proširilo, pa se upotrebljavala i u značenju „narodni pripovjedač”. Kako ističe Enno Littman, pripovjedač je umjetnik koji veliča svece i heroje i priča narodne priče pred zajednicom.¹³ Medah je vrsta kazališta u kojoj igra jedan umjetnik i priča priču koristeći imitacije, mijenjajući glas, geste i izraze lica. Nije bilo rijetko da njihovim izvedbama prisustvuju stranci koji nisu razumjeli jezik, a koji su zahvaljujući njihovim facijalnim ekspresijama i sličnim ponašanjem uživali i bili pod njihovim utjecajem. To je dokaz koliko je velik utjecaj i talent pripovjedača doista bio. Profesionalni pripovjedači nazivali su se *medasi*. Inspiraciju za svoje teme medasi su crpili iz bajki i narodnih priča, kao i iz svakodnevnoga života. No isprva, ovo kazalište je imalo naglašena sufijska obilježja, te se utemeljiteljem smatra Mevlana Celaluddin Rumi. Osim što je bilo potrebno da budu dobri govornici, medasi su morali poznavati djela velikih sufija i njihovu poeziju, ali i biti informirani o društveno-političkim pitanjima. Medasi su kazivali ajete iz Kur’ana Časnog i hadise, ali se vremenom taj način iskaza promijenio i počeli su pričati priče kojima bi zasmijavali gledatelje.¹⁴ Nije bio rijedak slučaj da medasi u svojim pripovijedanjima koriste elemente satire, lakrdije i kritike društvenih slojeva.

Orta oyunu

Postoje različita mišljenja o postanku kazališnoga izraza *orta oyunu* i o tome po čemu je dobilo takvo ime. Najzastupljenije je to da je izraz dobio takvo ime jer se igrao u sredini, među publikom. Da bi se shvatila prethodna rečenica, bit će potrebno poslužiti se izrazom na turskome jeziku. Za prijevodni ekvivalent sintagme *ortada, halk arasında oynamak* u b/h/s jeziku koristit će se sintagma „igrati u sredini, među publikom”. Imenica *orta* znači „sredina” koja primanjem sufiksa za lokativ -de/da poprima oblik *ortada* u značenju „u sredini”, „na mjestu”. Nerijetko se navodi da je zapravo izraz *orta oyunu* dobio naziv prema talijanskome nazivu *commedia dell’arte* koji se na turski jezik preveo kao „arta oyunu”.¹⁵ No, doslovan prijevod izraza *orta oyunu* sa turskoga jezika glasilo bi „igra u sredini”. Mnogi istraživači navode da je ovaj kazališni izraz nastao u 19. stoljeću. Izraz *orta oyunu* prvi put se spominje u stihovima Lebibove *Surname (Sûrnâme-i Saliha)* napisane povodom vjenčanja sultanije Salihe 1834. godine.

Na osnovu stihova koji su napisani 1836. godine povodom ceremonije obrezivanja sinova sultana Mahmuda II., Abdulmecida i Abdulaziza, a koji se nalaze u Hızırovoj *Surnami*, može se

¹³ Süleyman Tülüci, „Meddah, meddahlık ve meddah hikâyeleri üzerine bazı notlar“, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2005), Erzurum, str. 1., dostupno na: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30675>

¹⁴ Lamija Hadžiosmanović, „Teatar sjene-Karadoz”, *Godišnjak BZK Preporod*, VII (2006), Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Sarajevo, 2007, str. 221.

¹⁵ Bruce Robson, *The development of the Turkish drama as a vehicle for social and political comment in the post-revolutionary period, (1924 to the present)*, Durham theses, Durham University, 1970, dostupno na: <http://etheses.dur.ac.uk/10239/>

zaključiti da je izraz *orta oyunu* bio poznat u prvoj polovici 19. stoljeća, a da se počeo širiti u drugoj polovici 19. stoljeća.¹⁶

Orta oyunu se igrao uglavnom u Istanbulu i njegovoj okolici. Ljeti se igrao na otvorenim mjestima, kao što su šetališta ili trgovi, a zimi u gostionicama i kavanama. Bio je namijenjen za srednji stalež stanovništva. Izvođači su poznati pod imenom *takliti*. Oni su oponašali životinje i imitirali dijalektičke osobenosti. Muškarci su igrali ženske uloge, kao što je to bio slučaj u antičkoj drami. Halman (2007) kako je navedeno u radu Pauline Šteković (2018) predstavlja nekoliko glavnih elemenata izraza *orta oyunu*: dramski predložak, glazba, ples, dijalozi i oponašanje.¹⁷ Prvi element predstavlja dramski predložak koji je umjetnik izvodio uz improvizaciju. Drugi element predstavlja glazba. Prema konačnom obliku igrokaza *orta oyunu*, igrokaz su pratile pučke narodne pjesme koje su se pjevale uz pratnju puhačkih instrumenata poput zurne i udaraljki poput dvostruke nagare¹⁸. Treći element predstavlja ples, *çengi* (orijentalna plesačica), *köçek* (plesać koji se preruši u ženu i pleše uz pratnju instrumenata), *curcunabaz* (glumci sa šiljastim šeširima i maskiranim licima koji plešu, nepristojni i smiješno odjeveni, nespretnim ponašanjem zasmijavaju publiku). *Orta oyunu* predstavu čine četiri dijela: uvodni dio (*giriş*), dijalog (*muhavere*), glavni dio (*fasıl*) i završni dio (*bitiş*). Glavni glumac izlazi na scenu, pozdravlja publiku i svirače i time započinje predstavu (*giriş*). Potom na scenu izlazi drugi glumac koji vodi dijalog (*muhavere*) sa glavnim glumcem i uvodi publiku u glavni dio predstave (*fasıl*). Glavni dio predstave prikazuje događaj koji je izabran kao glavna tema predstave. Potom slijedi završni dio (*bitiş*) u kojem se glavni glumac ispričava publici za moguće pogreške koje su se dogodile tijekom predstave, a za koje on nije znao. Potom slijedi pozdrav s publikom, nakon kojeg svi glumci odlaze sa pozornice uz pjesmu *Ey gaziler* ili *İzmir marşı*, što označuje kraj predstave.¹⁹

Izvedbe *medaha* i *orta oyunu*, kao i *karadoza*, nerijetko su bile kontroverzne, stoga su često bile podvrgavane raznim cenzurama. Glumci bi u izvedbe često unosili nepristojne riječi i kritike na račun uleme. Neki su htjeli da se takve drame zabrane, a drugi da se prepisu i cenzuriraju.²⁰ Kao što je već spomenuto, sastavni dio predstava bilo je oponašanje i ismijavanje pojedinaca, što je u ortodoksnim islamskim krugovima zabranjeno.²¹ Kada se sve navedeno uzme u obzir, može se zaključiti da je vrlo vjerojatno da su ovi kazališni izrazi zbog svoga karaktera koji osmanska elita nije smatrala pristojnim, doprinijeli njihovom nestajanju.

¹⁶ Nurettin Albayrak, *Orta Oyunu*, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, dostupno na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/orta-oyunu>

¹⁷ Paulina Šteković, *Uloga i značaj tradicionalnog kazališta u Osmanskom Carstvu*, Zagreb, 2018, str. 15

¹⁸ Udarajući instrument napravljen od drveta, željeza, metala i kože; vrsta bubnja.

¹⁹ Nurettin Albayrak, *Orta Oyunu*

²⁰ Dilaver Düzgün, *Osmanlı döneminden geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü*, str. 65

²¹ Shmuel Moreh, „Theater“, *Medieval Islamic Civilization - An Encyclopedia*, 1., ur. Josef W. Meri, New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2006., str. 806.

Karadoz

Karadoz (tr. *karagöz-crnooki*) kazalište je sjenki koje je dobilo ime po glavnome liku, Karagözu. Izraz *karagöz* se u Turskoj prvi put spominje u 17. stoljeću. Jedan od prvih pisanih izvora u kojima se spominje izraz *karagöz* je *Seyahatnama* Evliye Çelebije koja je nastala tijekom njegovog obilaska Osmanske zemlje i drugih zemalja.²² Navodi se da je francuski putopisac Jean Thévenot prva osoba koja je upotrijebila izraz *karagöz* za ovu vrstu kazališne izvedbe.²³ Karadoz je oblik drame koji je bio prihvatljiv u svim društvenim slojevima. O porijeklu kazališta Karadoz postoji mnoštvo legendi. Najpopularnija i najzastupljenija legenda u Turskoj je legenda u kojoj se za vrijeme sultana Orhana (1326.-1359.) gradi džamija u Bursi. Na izgradnji su radila dva majstora po imenu Karagöz i Hacivat zbog čijih su se duhovitih razgovora radnici okupljali oko njih i zbog čega je izgradnja džamije tekla sporo. Kada je sultan Orhan shvatio zbog čega izgradnja teče sporo, pronašao je odgovorne, Karagöza i Hacivata, i dao ih pogubiti. No, kada je sultan Orhan nakon nekog vremena počeo osjećati grižnju savjesti, dao je zadatak panteističkom umjetniku, Şeyh Küşterîju, da postavi bijeli zastor i da iza zastora prikazuje figure Karagöza i Hacivata i zbija šale.²⁴ Ova legenda u velikome podsjeća na kinesko predanje o caru Wu i nastanku igre sjenki.

Muhittin Sevilen (1969)²⁵ svoj stav da je kazališni izraz Karadoz nastao za vrijeme sultana Orhana zasniva na sljedećim bejtovima:

*Hazret-i Sultân Orhan Rahmetullahdan berû
Yâdigâr-i Şeyh Küşter'den Becâdır perdemiz.*²⁶

*Otkako je preminuo sultan Orhan
Mnogo je predstava od dragog Şeyh Küşterîja.*

²²Aydın Öncü, "Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* (2010) 46, Erzurum, 2011, str. 46

²³Mevlüt Özhan, „Karagöz and Ortaoyunu”, *A History of Istanbul*, dostupno na: <https://istanbultarihi.ist/646-karagoz-and-ortaoyunu>

²⁴Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, İstanbul, 2019, str. 37

²⁵Muhittin Sevilen, *Karagöz*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, str. 16

²⁶Cevdet Kudret, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, II, str. 706

Lutke koje se koriste u kazalištu Karadoz u turskome jeziku poznate su pod nazivom *tasvir* (slika, portret, statua), a izrađene su od devine ili volovske kože u obliku ljudi ili stvari koje se drže na štapovima ispred svjetla tako da bacaju sjene na zaslonu od pamučnog platna. Za izradu lutaka najčešće se koristi devina koža jer je otporna na toplotu, no budući da je jako teško pronaći devinu kožu koristi se i teleća koža. Lutke su visine od 35 do 40 centimetara. Nož koji se koristi za izradu lutaka naziva se *nevrekan*. Na koži se olovkom iscrtava lik koji se izrađuje. Za bojanje lutaka koriste se kineske boje. Dijelovi tijela koji se mogu pomicati spajaju se najlonskim užetom. Štapovi se izrađuju od grabovog drveta. Da bi se postigao efekt sjenki, koristila se svijeća i uljna lampa, a kasnije se počinje koristiti fenjer. Danas se koristi modernija oprema. Isprva se kao zastor koristila svilena tkanina veličine čaršafa koja se nazivala *ayna* (ogledalo, staklo).²⁷ Lutkama upravlja umjetnik koji se naziva *hayalî* ili *hayalbâz*. Izvođač *hayalî* može imati jednog ili više pomoćnika koji uče zanat i pomažu pri pravljenju lutaka. Najčešće su imali tri-četiri pomoćnika koji su se nazivali *çirak*, *yardak*, *dayrezen*, *sandikkâr* (šegrt, pomagač, perkusionista).²⁸

Šegrt koji počinje raditi kao *yardak* ima zadatak pričvršćivati lutke na štapove sve dok ne stekne sposobnost da sam pokreće lutke. U ranijem periodu, osoba koja je bila zadužena za igru nazivala se *sandikkâr*, osobe koje su pjevale pjesme nazivale su se *yardak*, a pomoćnik koji je svirao tamburin²⁹ nazivao se *dayrezen*. Danas se svi pomagači *hayalîja* nazivaju *yardak*.³⁰

Kazališni izraz Karadoz bio je neizostavni oblik zabave tijekom ramazanskih večeri. Stoga se repertoar sastojao od dvadeset i osam igrokaza, te se svake večeri osim za Noć kadra³¹ igrala po jedna predstava. Postoji više od dvadeset i osam scenarija Karadoza.³²

Karadoz igrokazi mogu se klasificirati u dvije skupine:

- 1) *Kârî-kadîm oyunlar* (stari igrokazi)
- 2) *Nev-icâd oyunlar* (novi/ moderni igrokazi)

²⁷ Ünver Oral, *Karagöz Oyunları 2*, NEV-İCÂD, Kitabevi, Istanbul, 2007, str. XII

²⁸ UNESCO – Karagöz, *Intangible Cultural Heritage*, dostupno na: <https://ich.unesco.org/en/RL/karagz-00180>

²⁹ Tamburin je ručno glazbalo iz porodice udaraljki.

³⁰ Karagöz, *Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, dostupno na: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12744/karagoz.html>

³¹ Noć kadra je 27. noć mjeseca ramazana i najvažnija je od četiri odabrane noći u islamskom vjerovanju. Igrokaz se nije prikazivao da se vrijeme ne bi provodilo u zabavi, već u molitvi.

³² Sevgül Sönmez, *Karagöz Kitabı*, str. 17

Şeyh Küşterî (Tüşterî/ Şüşterî)

Jedan od važnijih problema vezanih za istraživanja o kazališnom izrazu Karadžoz jeste ko je Şeyh Küşterî. U tradiciji Karadžoz kazališta zauzima vrlo važno mjesto i prihvaćen je kao utemeljitelj ovog kazališnog izraza. Sigurno je jedno, a to je da se njegovo ime spominje u svakoj predaji o Karadžoz kazalištu. Za turske novine *Türk Folklor Araştırmaları*, Nurullah Tilgen piše o značenju riječi koje se koriste u Karadžozu, među kojima navodi izraz *Şeyh Küşterî* za koji kaže da je Şeyh Küşterî osoba koja je došla iz iranskog grada Şuştar i nastanila se u Bursi, te se smatra prvim izvođačem turskog kazališnog izraza Karadžoz.³³ Njegovo se ime nerijetko spominje u *perde gazelima*³⁴.

Podaci o tome da je igru sjenki utemeljio Şeyh Küşterî i da igrokaz ima mistično značenje prvi put se uočavaju u gazelu koji je napisao İbn İsa Akhisarî (1496.-1559.). Pored toga što je taj gazel najstariji dokument u kojem se mogu pronaći podaci o Şeyh Küşterîju, ujedno je i najstariji dostupni gazel.³⁵

Evliya Çelebi u svom *Putopisu Şeyha Küşterîja* spominje samo u dijelu o glazbi, no Aydın Öncü, u svom istraživanju koje je objavljeno 2011. godine, donosi nove informacije i navodi sljedeće:

*(...) ibret-nümâ-yı tasavvuf, Hayâl-i Zil mü'ellifi Şeyh Şüşterî hazretleri bizzât bunda medfûndur. Her kim ziyâret etse elbette gülmesi mukarrerdir. Kuddisırruhu 'l-azîz.*³⁶

Njegova ekselencija Şeyh Şüşterî, ugledni mutesavvif i autor imaginacije. Ko god posjeti igrokaz, zasigurno se smije. Sveta neka je tajna Njegova!

³³ Nurullah Tilgen, „Karagöz Özel Sazıysı“, *Türk Folklor Araştırmaları* V:119 (1958), İstanbul, 1959, str. 19-20

³⁴ U nastavku rada slijedi objašnjenje izraza *perde gazeli*.

³⁵ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 90

³⁶ Aydın Öncü, „Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi“, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* (2010) 46, Erzurum, 2011, str. 123

Likovi u kazališnom izrazu Karadoz

Značajna karakteristika kazališta Karadoz je to što se igrokazi temelje na karakteristikama likova, a ne na samoj radnji igrokaza. Na likove u Karadozu ne utječu vremenske faze kao što su rođenje, odrastanje i starenje, oni uvijek ostaju iste dobi. Likovi ne postoje u samo određenome vremenu, mjestu ili djelu, već se mogu pronaći u drugim vremenima, mjestima i djelima. Na sceni se istodobno pojavljuju dva slična ili dva suprotna lika koji vode razgovor.³⁷ Likovi nemaju vlastitu volju ili osobnost, već se u svakom igrokazu pojavljuju sa svojim, već postojećim ljudskim osobenostima. Likovi u Karadozu predstavljaju različite skupine ljudi različitih vjerskih, nacionalnih i kulturnih pripadnosti koji su živjeli u Osmanskome Carstvu. Osobine tih ljudi predstavljene su koristeći preuveličavanje. Neki od likova koji se pojavljuju u igrokazu, a predstavljaju različite skupine ljudi su Acem, Arap, Arnavut, Çingene, Ermeni, Kürt, Laz, Rumelili, Yahudi i mnogi drugi.

Kudret, M. dramske likove kazališnog izraza Karadoz dijeli u nekoliko skupina:

- 1) žene: zenneler
- 2) likovi koji govore istanbulskim naglaskom: Çelebi, Tiryaki, Beberuhi
- 3) likovi s područja Anadolije: Laz, Kastamonulu, Eğinli, Kayserili, Harputlu
- 4) likovi koji nisu s područja Anadolije: Muhacir, Arnavut, Arap, Acem
- 5) zimije (nemuslimani): Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi
- 6) duševni bolesnici: kekeme, kambur, hınhım, kötürüm, deli, esrarkeş, sağır, aptal
- 7) grubijani i pijanci: Tuzsuz, Efe, Zeybek, Matiz, Sarhoş, Külhanbeyi
- 8) zabavljači: engi, köçek, kantocu, hokkabaz, canbaz, curcunabaz
- 9) neobične osobe i nadnaravna bića: büyücü, câzûlar, cinler, canavarlar, yılanlar
- 10) druge osobe i djeca

³⁷ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 105

Karagöz

Glavni lik kazališta sjenki je čovjek iz naroda, Karagöz. Ime je dobio spajanjem dvije turske riječi *kara-* „crn” i *göz-* „oko”, što znači „crnooki”. Porijeklo Karagöza je nepoznato. Ipak, Evliya Çelebi u svome djelu *Seyahatname* navodi da je porijeklom Rom. U jednom dijelu, Hacivat izgovara sljedeće Karagözu:

*Karagöz'üm sana çingene derler bühtan ederler. Senin ahlâkın çingenedir.*³⁸

Moj Karadoze, o tebi kruže glasine da si Ciganin. Ti imaš cigansku narav.

Prikazan je kao priprost, ali iznimno bistar lik koji nije mudar kao Hacivat, ali je unatoč tome dosjetljiv. Nezaposlen je, sebičan i povodljiv. Karagöz je otvoren, direktan čovjek koji se ne pokušava predstaviti drukčijim no što jeste. Budući da se nije obrazovao, ne zna arapski i perzijski jezik, te arapske i perzijske riječi uvijek pogrešno shvata. Govori narodnim jezikom i čini se da ne razumije riječi obrazovanog Hacivata. Dinamičan je, energičan i slobodan, ali je ujedno i impulsivan. Njegovu slobodu najbolje je okarakterizirao francuski pjesnik Gerard de Nerval u knjizi *Metina Anda - Karadoz turski teatar sjena*, gdje navodi da Karagöz uvijek pripada opoziciji, ruga se srednjem staležu i kritizira djela nižih vlasti. Kada su policijski propisi nalagali da nakon što se smrači niko ne smije izlaziti van bez fenjera, Karagöz je izašao sa fenjerom u kojem se nije nalazila svijeća i koji je bio obješen na čudan način, time se izrugivao vlastima jer nisu naveli da u fenjeru mora biti svijeća. Policija ga je uhitila, ali ustanovivši da je bio upravo, oslobodili su ga. Nakon toga, Karagöz se ponovno pojavio sa fenjerom u kojem je bila svijeća koju je on zaboravio zapaliti.³⁹

³⁸ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 19

³⁹ Mirsada Suljić, „Karadoz“, *Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja*, 73, (2012), Central and Eastern European Online Library/ Frankfurt am Main, 2013, str. 43

Zanimljiv element igrokaza čine odjevni predmeti i analiza boja odjevnih predmeta koje nose glavni likovi Karagöz i Hacivat. Bassano (2011) navodi da su Turci Perzijance nazivali *Kızılbaşı* (Crvenih glava) jer su sufije i Perzijanci nosili crvene šiljaste kape. Crvena boja nosila se da bi se izrazilo poštovanje, no crvenu boju nisu nosili u odjevnim predmetima ispod struka. Muslimani nisu dozvoljavali da neugledni ljudi nose zelenu boju za koju se smatra da je sveta.⁴⁰ Karagöz uvijek nosi crvenu kapu na glavi koja nalikuje turbanu ili fesu. U narodnom jeziku ona se naziva *ışkurlak*. Kapa mu labavo stoji na glavi, tako da prilikom naglog pokreta uvijek spadne i otkrije njegovu ćelavu glavu. Profesor Jacob smatra da njegova kapa dosta nalikuje kirgijskoj kapi, također navodi da nalikuje kapama srednjoazijskih nomada, a takve se kape vide i kod Roma. Nosi crvenu odjeću sa pojasom oko struka i zelene pantalone.⁴¹

Slika 1.

Karagöz

⁴⁰ Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, str. 55-56

⁴¹ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 123

Hacivat

Hacivat⁴² (složenica *Hacı İvaz-*„İvaz hadžija“) zajedno sa Karagözom predstavlja glavnog lika kazališnoga izraza Karadoz. Hacivat je obrazovan, proračunat čovjek. Okarakteriziran je kao brbljiv, vjerodostojan i savjetodavan.⁴³ Čovjek je finih manira i prefinjenoga govora. U razgovor uvodi, čak i sebi nerazumljive, arapske i perzijske riječi i fraze. Služi se književnim i poetskim jezikom. Vodi računa o svojim osobnim interesima.⁴⁴ Svaki potez koji napravi je proračunat. Svoje znanje voli pokazivati i davati savjete u svakoj prilici. Predstavlja se kao moralna osoba, no kada je to potrebno, ne vidi problem da se priključi nekoj krađi. Ljude cijeni na osnovu titula i količini novca koji imaju. Prema Karagözu se ponaša arogantno jer misli da ako ga neko vidi s njim, to može utjecati na njegov odnos s okolinom, stoga mu pokušava pronaći poziciju kako bi se Karagöz što bolje pokazao. Hacivat vrti Karagöza oko malog prsta.

Pri izlasku na pozornicu Hacivat izgovara sljedeće:

*Fenn-i lu'biyâtın yektâsı, meydân şeyhinin merd-i dâna'sı, bezm-i irfânın şem'-i safâsı,
Bursalı Havi Evhâd nâmiyla meşhur-i âfâkım.*⁴⁵

*Diljem svijeta poznat po imenu Hacivat iz Burse, čija tehnika igre nema ravne, čija je
sposobnost i učenost kao Şeyhova⁴⁶, mjesto uživanja, kulture i radosti.*

*Efendim, Meydân-ı Küşterî'nin yek-âhengi, meşhur insan mehengi, Bursalı Hacivat
nâmiyle ma'rûf.*⁴⁷

*Gospodo, jedini koji je jednak Meydân-ı Küşterîju, poznat je pod imenom Hacivat iz
Burse.*

⁴² Pronalazi se i pod imenima *Hacı Evhad/Hacı İvad*.

⁴³ Mirsada Suljić, „Karadoz“, str. 43

⁴⁴ Almedina Čengić, „Karadoz-teatarski izraz kroz vijekove“, *Univerzitetska misao* 13, 3, Srbija, 2014, str. 91

⁴⁵ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 125

⁴⁶ Misli se na Şeyha Küşterîja, poistovjećuje se s njim.

⁴⁷ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 125

Kada je u pitanju odjevanje Hacivata, na glavi nosi zelenu kapu zvanu *sikke*, koja je uobičajena kapa pripadnika melevijskog tesavvufskog bratstva. Riječ *sikke* znači „žig“, „znak“; a potječe od korijena *sekk* koji znači „udarati“ i „vršiti pritisak“. Takve kape se izrađuju od filca kovanjem u kalupu za presu, stoga se pronalazi i u značenju „kovanica“. Nosi crvene pantalone sa štitnicima na koljenima.

Slika 2.
Hacivat

Çelebi

Jedan od važnijih likova igrokaza je Çelebi, nerijetko ga nazivaju i Hoppa Bey, Züppe Bey, Zampara Bey i Şık. Çelebi je lik koji nije karikiran i ismijan kao većina drugih likova. Prikazan je na simpatičan način. On je mladić čija ljubav prema djevojci iz dobre obitelji motivira radnju i zaplet drame. Koketan je, elegantan i ima sposobnost da šarmira suprotni spol. Mlad je, bogat i obrazovan. Čita poeziju i govori istanbulskim naglaskom koristeći arapske i druge naučene fraze. Dobro je odgojen i pristojan.⁴⁸ Odjeva se moderno, u europskom stilu. Nosi *pince-nez*⁴⁹, štap, frak, ponekad kišobran i lakirane cipele.⁵⁰

Slika 3.
Çelebi

⁴⁸ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 129

⁴⁹ *Pince-nez* potječe od francuske riječi *pincer* što znači „štipati“ i *nez* što znači „nos“. Naočale koje se podupiru bez slušalica, stoje na nosu.

⁵⁰ R.E. Şenyer, *The stock characters in Karagoz - Karagoz and hacivat, Karagoz and Hacivat - Traditional Turkish Shadow Theatre karagoz and Hacivat*, dostupno na:
https://www.karagoz.net/english/karagoz_hacivat_shadowtheater.htm

Zenne/Gaco

Naziv *zenne* (perz. زنه) koristi za muškog izvođača koji oponaša ženu. Razlog tome je što ranije nije bilo moguće da žene dobiju glumačke uloge. Pored naziva *zenne* koristio se naziv *gaco*, sleng koji je ponižavajući, pogrdan naziv za ženu. Koristi se za sve žene različite dobi i društvene klase. Mnoge žene u igrokazu imaju svoja osobna imena. Dok se neke od njih nazivaju samo Hacıvatova žena, druge imaju imena kao što su Salkım İnci, Zennes i Nazlı Hanım. Većina ženskih tipova su negativni likovi koji ne poštuju moralna pravila. Čak i domaćice poput Karagözove supruge, Hacıvatove žene i kćerke predstavljaju negativne likove. Hacıvatova kćerka uzima i rasipa očev novac. Karagözova supruga zanovijeta, nervozna je i vrijeđa svoga supruga. Pored domaćica, postoje Zenne koje su posebno poznate po svom nemoralu. Obično kupe kuću negdje u susjedstvu gdje ih niko ne poznaje pretvarajući se da su dobra obitelj. Zenne nose abaju, cipele i kišobran. Starije Zenne nose crvenu abaju i maramu na glavi, štap u ruci i žute cipele.⁵¹

Slika 4.
Zenne

⁵¹ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 127

Tiryaki

Naziv *tiryaki* (ar. ترياكى – tiryâkî) dolazi u značenju „ovisan“, „ovisan o opijumu“, „ljubitelj cigareta“. Tiryaki pripada, prema podjeli Metin Anda, u likove koji govore istanbulskim naglaskom, no ujedno se može svrstati u grubijane i pijance zbog ovisnosti o opijumu. Zbog tog poroka, usred razgovora zaspi, čak počne i hrkati, zbog toga ga Karagöz naziva Uykuczâde ili Afyonî Baba. Obično ga nazivaju Nokta Çelebi.⁵² Govori čistim istanbulskim naglaskom. Uživa u duhanu, nargili, kanabisu i opijumu. Rastresen je i ne zna što se događa u stvarnome svijetu. Lijen je, bezosjećajan i pogrešno shvata sve što mu se kaže. Nema određeno zanimanje niti posao, samo luta okolo. Svoje slobodno vrijeme provodi spavajući u kavani. Neki od njegovih zahtjeva su apsurdni, nekada naruči kafu koja je gorka i slatka, ali baš iz njegovih apsurdnih zahtjeva i proizlazi humor na sceni. Prepoznatljiv je po svom specifičnom izgledu i odjevanju. Uvijek nosi lulu i lepezu. Neozbiljan je ali pokušava izgledati ozbiljno.⁵³

Slika 5.

Tiryaki

⁵² Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 130

⁵³ Emir Şenyer, *The stock characters in Karagoz - Karagoz and hacivat, Karagoz and Hacivat - Traditional Turkish Shadow Theatre karagoz and Hacivat*

Beberuhi

Beberuhi, poznat i pod nazivom Altıkolaç, Altı Kulaç ili Bişbop, star je, trom i niskog rasta, otud mu i naziv *Altı Kulaç* – „Šest pedalja“. Njegova visina se ismijava kroz cijeli igrokaz. Govori čistim istanbulskim naglaskom, brzo i bez prestanka. Ima govornu manu, pa slova „r“ i „s“ izgovara kao „j“. Uvijek postavlja ista pitanja sve dok se ljudi ne umore od slušanja. Bavi se sitnim poslovima po susjedstvu.⁵⁴ Njegov izgled upotpunjuju konus na glavi, kratka jakna, štitnici za koljena i papirnati lampion koji nosi u ruci.⁵⁵

Slika 6.

Beberuhi

⁵⁴ R.E. Şenyer, *The stock characters in Karagoz - Karagoz and Hacivat, Karagoz and Hacivat - Traditional Turkish Shadow Theatre Karagoz and Hacivat*

⁵⁵ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 131

Tuzsuz Deli Bekir

Tuzsuz Deli Bekir zanimljiv je lik koji pripada skupini grubijana i pijanaca. U svakom trenutku spreman je na tuču, zastrašuje ljude i ne boji se primijeniti silu.⁵⁶ Deli Bekir u jednoj ruci drži bodež, a u drugoj čašu s vinom. Vino mu je obavezan aksesoar. Hvali se da je ubio devet stotina devedeset i devet ljudi, uključujući svoga oca. Obično se pojavljuje na kraju predstave u raspletu radnje.⁵⁷ Ruka mu se nalazi na struku, spremna da potegne nož u bilo kojem trenutku. Ima dugačke crne brkove i ozbiljan izraz lica.

Slika 7.

Tuzsuz Deli Bekir

⁵⁶Orçun Aksakal, *Geleneksel türk gölge oyunu karagöz'ün plastik açıdan değerlendirilerek seramik sanat formlarına dönüştürülmesi*, Eskişehir, 2012, str. 86

⁵⁷ Medine Kaynak, *İhsan Rahim'in neşrettiği şarkili kantolu karagöz oyunları (inceleme-metinler)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2012, str. 15

Laz

Laz koristi imena kao što su Trabzonlu, Hemşinli Hayreddin ili Çopur Memiş. Dolazi s obale Crnoga mora. Po zanimanju je limar, čamdžija ili proizvođač vune.⁵⁸ Govori brzo, naljuti se i odljuti istom brzinom. Laz toliko puno priča da ljudi nemaju priliku kazati što žele.⁵⁹ Nosi šalvare, čerkesku kapu, žuti ogrtač koji seže do koljena, a ruci nosi *kemençe*⁶⁰.

Pri izlasku na pozornicu, Laz se predstavlja izgovarajući sljedeće:

*Trabzon'da pabalık, ağzı kalabalık, paşında koca yağlık, Çopur Memiş.*⁶¹

Porijeklom iz Trabzona, usta ne zatvara, na glavi nosi maramu, to je Çopur Memiş.

Slika 8.

Laz

⁵⁸ Mirsada Suljić, „Karađoz“, str. 44

⁵⁹ Orçun Aksakal, *Geleneksel türk gölge oyunu karagöz'ün plastik açıdan değerlendirilerek seramik sanat formlarına dönüştürülmesi*, str. 89

⁶⁰ Kemençe je tradicionalni iranski gudački instrument. Naziv potječe od perzijske riječi کمانچه što znači „malo gudalo“.

⁶¹ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 133

Kürt (Kurd)

Kürt dolazi iz istočne Anadolije i predstavlja Kurde. Naziva se Hasso. Djetinjast je i dobre je naravi. Obično je portir ili čuvar.⁶²

Kada ga osoba s kojom razgovara ne bi razumjela, rekao bi sljedeće:

*Viy babo ne diyon? Benim dedüğüm Farisî kelâm, senin dedüğün ne ola babo?*⁶³

Ma, šta govoriš? Ja kazujem perzijske riječi, a koje ti kazuješ?

Kürt nosi šalvare, prugasti ogrtač, na leđima nosi *maşlah*⁶⁴ i vuneni ogrtač bez rukava. Na glavi nosi kapu od filca, na nogama seljačke sandale, a u ruci drži dugački štap.⁶⁵

Slika 9.

Kürt

⁶² *Karagözdeki tiplerin özellikleri*, Edebiyat Meraklılarının Sitesi, dostupno na: <https://www.liseedebiyat.com/ders-notlari/31-9-sinif-tuerk-edebyati10/2019-karagoezdek-tplern-ozellkler.html>

⁶³ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 134

⁶⁴ *Maşlah* je lagani svileni ili vuneni ogrtač koji se nosio do početka Prvoga svjetskoga rata.

⁶⁵ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 134

Arnavut (Albanac)

Nazivi koji se koriste za lika koji igra Albanca u igrokazu su Recep, Şaban, Ramazan, Bayram, Coşa, Zeynep Ağa ili Ali Kettan. Obično radi kao seoski čuvar, čuvar farme, voćnjaka ili uzgajivač boze. Pošten je, hrabar, neuk. Brzo se naljuti i agresivan je. Ubija ljude i maltretira ih. Uz sebe uvijek ima pištolj. Blage je naravi ako se s njim lijepo postupa. Govori mucajući i naglašavajući slogove.⁶⁶ Arnavut nosi bijeli laneni *fistan*⁶⁷, hlače, bijele i crne dokoljenice, crveni prsluk i bijelu košulju.

Arap

Postoje dva tipa Arapa koji se pojavljuju u igrokazu, to su bijeli Arap i crni Arap. Bijeli Arap obično dolazi iz Basre. Nazivaju ga Hacı Fettah, Ebu'l-Hasan, Hacı Şamandra, Hacı Fitol, Hacı Fişfiş ili Hacı Kandil. Obično radi kao trgovac, prodaje kanu, kafu, kestenje, kikiriki i baklave. Na sebi nosi košulju, crvene šaljvare, sandale i pištolj za pasom.⁶⁸ Crni Arap naziva se Mercan Ağa. On je rob, sluga i neuk je. U govoru koristi dosta arapskih riječi zbog čega se drugi likovi ponekad naljute jer ga ne razumiju, a katkad ne razumije ni sam sebe. Nosi crnu haljinu, šaljvare, crveni pojac, crveni i plavi fes s ukrasima.⁶⁹

Acem (Iranac)

Većina onih koji dolaze u Istanbul izvan Anadolije nazivaju se Acem (ar. *عجم*, „onaj koji nije Arap“, to jest, koji je „Iranac“). Većina tih ljudi dolazi iz Irana ili Azerbejdžana. Nose imena kao što su Cabbar Ağa, Gaffar Ağa. Acem se bavi trgovinom tepiha ili starina. Nosi hlače, bijelu majicu i šal do koljena.⁷⁰

Çingene (Rom)

Romi u igrokazu predstavljaju posebnu etničku zajednicu koja govori različite jezike, imaju svoje idiome, izraze i neobične riječi koje koriste u igrokazima, kao na primjer:

Nasılsın? – *Sos kerosa?* („Kako si?“),

Papel („dolar“) – *para* („novac“),

Çay („čaj“) – *kız* („djevojka“).

U nekim igrokazima na pozornicu ulaze s magarcem ili majmunom. Nose crne tunike s crnim pojasom, veliki turban, korpu cvijeća i veo.⁷¹

⁶⁶ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 135

⁶⁷ *Fistan* je muška narodna nošnja u obliku suknje.

⁶⁸ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 136

⁶⁹ *Ibid*, str. 136, 137

⁷⁰ *Ibid*, str. 137

⁷¹ *Ibid*, str. 138, 139

Ermeni (Armenac)

Nazivi koji se koriste za Armenca je Onnik ili Udî Sarî Onnik. Armenac voli likovnu i glazbenu umjetnost i poeziju. U ruci uvijek nosi *ud*⁷². Potječe iz plemićke obitelji, nižu klasu od sebe ponižava. Na sebi nosi crnu halju, hlače, fes i kišobran sa slomljenom drškom ili ud.⁷³

Yahudi (Jevrej)

Jevrej je najčešće pomoćni lik u igrokazima. Nerijetko ga nazivaju i Cûd. Radi kao draguljar, mjenjač novca, antikvar ili lihvar. Turski govori nepravilno, te koristi mnogo španskih riječi i izreka. Proračunat je, kukavica i dosta galami. Nosi crvene šalvare, ogrtač, remen i naočale, a jednom rukom drži rub svoje haljine.⁷⁴

Rum (Grk)

Ime Grka u igrokazu obično je Nikolaki, Apostol, Gerkidis ili Todi. Grk ima najgori turski naglasak, što igrokaz čini humorističnim.⁷⁵ Grk nosi uske karirane hlače kratkih nogavica, bijeli prsluk, šareni kaput, dugačak cilindar, cipele s dugim nosom, bijele tajice, tanki ogrtač i štap za hodanje.⁷⁶

⁷² Ud je žičani glazbeni instrument, popularan u orijentalnoj glazbi.

⁷³ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 140

⁷⁴ Ibid, str. 141

⁷⁵ Almedina Čengić, „Karadžoz-teatarski izraz kroz vijekove“, str. 44

⁷⁶ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 140

Pogrbljenost figura u kazališnom izrazu Karadoz

Jedna činjenica koja se kroz rad učinila zanimljivom je način na koji je predstavljen fizički izgled figura koje se koriste u kazalištu Karadoz. Mnogi umjetnici i karadozi figure i likove prikazuju pogrbljenima, dok neke prikazuju kako stoje uspravno. U analizi likova koji se pojavljuju na pozornici Karadoz kazališta može se primijetiti kojim poslovima se bave. Obično rade u teškim uvjetima i bave se raznim zanatima. Većina likova rade kao limari, čamdžije, zidari ili trgovci. Zbog toga se pretpostavlja da je postojala potreba za predstavljanjem figura i likova pogrbljenim, kako bi se naglasili teški životni uvjeti u kojima su živjeli. Likovi koji su predstavljeni pogrebljeni su Karagöz, Hacivat, Laz, Kürt i Tuzsuz Deli Bekir. U do sada pregledanim slikama likova, likovi Zenne i Çelebija predstavljeni su tako da stoje uspravno.

Dijelovi kazališnog izraza Karadžoz

Kazališni izraz Karadžoz sastoji se iz četiri dijela, a to su: *mukaddime/giriş*, *muhâvere*, *fasıl i bitiş*. Dijelovi Karadžoza isti su u svim dosadašnjim istraživanjima i literaturi.

Prije nego što uslijedi detaljniji opis dijelova Karadžoz kazališta, opisat će se kako izgledaju pripreme i postavljanje scene za igrokaz. Najprije se postavlja pamučno platno ispred kojeg se postavi svijeća, a potom se zapali baklja. Hayalijev pomoćnik, *yardak*, počinje svirati def.

Prije početka igrokaza, postavlja se scena koju C. Kudret naziva *göstermelik* i *gösterme* (ekspонат). Eksponate čine saksija puna svijeća, drvo, fontana, galija i slični ukrasi. Ekspوناتi se sklanjaju uz karakterističan zvuk *nâreke*⁷⁷, zastor se podiže, a zatim počinje uvodni dio predstave koji se naziva *mukaddime* ili *giriş*.⁷⁸

Mukaddime/Giriş

Riječi *mukaddime* (ar. مُقَدِّمَةٌ) i *giriş* znače „predgovor“ i „uvod“, stoga je prvi dio igrokaza uvodni dio ili prolog. Hacivat izlazi na scenu pjevajući *semâî* (vrsta pjesme u turskoj glazbenoj tradiciji).⁷⁹ Instrumenti zataje, Hacivat izlazi na scenu i recitira dobro poznat *perde gazeli*:

Off! Hay Hak!

Gazel je kratka lirska pjesma elegično-ljubavne tematike koja se sastoji od pet do petnaest katrena u bejtovima.⁸⁰ Nastao je u arapskoj književnosti i nastavio je svoju tradiciju i u osmanskoj književnosti. Shema rime u gazelu je aa-ba-ca-da. Gazel se piše ili slogovnim metrom ili slobodnim metrom. *Perde gazeli* je jedna vrsta gazela koja je karakteristična za osmansku književnost. Karakteristični su i neizostavni dio Karadžoz kazališta, te se pjevaju u uvodnome dijelu (*giriş*) igrokaza. Pišu se u aruz metru i sadrže mistična značenja. Riječ *perde* u turskom jeziku dolazi u značenju „zastor“, „zavjesa“. Platno, zapravo zastor koji se koristi u igrokazu prikazuje svijet; kažu da se ljudska duša seli u nevidljivo carstvo kada ode, kao što su prikazi na platnu vidljivi samo kada se svjetlo uključi, a postaju nevidljivi kada se svjetlo isključi.⁸¹ Budući da se pjevaju prije početka igrokaza, u njegovome uvodu, *perde gazeli* imaju za cilj uvesti gledatelje u predstavu, zaintrigirati ih i predstaviti im vrijednost Karagöza i Hacivata. Suština *perde gazela* je ukazivanje na mistični, tasavufski karakter igrokaza spominjanjem Şeyha Küşterîja, osnivača i prvoga izvođača igrokaza.⁸² Nakon *perde gazela*, Hacivat upućuje dovu Bogu, Karagöz dolazi na scenu sa njegove desne strane i tada nastupa rasprava.⁸³

⁷⁷ *Nâreke* je zviždaljka napravljena od trske.

⁷⁸ Bora Hinçer, „Karagöz Oyunu Nasıl Başlar“, *Türk Folklor Araştırmaları* V:119 (1958), Istanbul, 1959, str. 21

⁷⁹ Cevdet Kudret, *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, str. 19

⁸⁰ Bejt je par uzastopnih metarskih redova u poeziji. U b/h/s literaturi naziva se distihom.

⁸¹ Emir Şenyer, *Perde Gazeli, Karagöz Hacivat*

⁸² Ünver Oral, *Karagöz Oyunları* 3, str. XV.

⁸³ Sevgül Sönmez, *Karagöz Kitabı*, str. 16

Muhâvere

Riječ *muhâvere* (ar. مَحَاوِرَة) znači „razgovor” i predstavlja dio igrokaza u kojem se odvija dijalog između Karagöza i Hacıvata. Dijalog koji vode nije u vezi s glavnom radnjom igrokaza, već je riječ o smiješnoj situaciji i riječima koje nastaju kao posljedica međusobnog nerazumijevanja, zapravo - pogrešnoga razumijevanja Karagöza i Hacıvata. Hacıvat Karagözu postavlja pitanja na koja ne želi dobiti odgovor, već pokazati svoje znanje. Karagöz pitanja pogrešno razumijeva i to čini temelj rasprave.⁸⁴ Nakon Hacıvatovih riječi, Karagöz se naljuti i udari ga. Hacıvat mu pobjegne iza leđa i Karagöz ostaje sam na sceni ponavljajući brzalicu nakon koje počinje dio *fasıl*.

Hayâlî, ako to želi, ovaj dio može skratiti ili produžiti. Može dodati nove šale, aktualne događaje i stihove. *Muhâvere* je dio u kojem izvođač pokazuje svoju umjetnost, inteligenciju i domišljatost. Zajednička tačka u svim dijelovima pod nazivom *muhâvere* jeste pogrešno shvatanje.⁸⁵

Fasıl

Riječ *fasıl* prema TDK rječniku znači „dio”, „period” i „razdoblje”. U rječniku dijalekata turskog jezika također ima značenje „oni koji govore smiješne i zabavne riječi”.⁸⁶ Glavni dio igrokaza je *fasıl* i u njemu se predstavlja konkretan događaj. U *fasılu* se pored Karagöza i Hacıvata pojavljuju drugi likovi. Nazivi igrokaza daju se na osnovu teme glavnoga dijela, *fasıla*.⁸⁷ Pored muzike koja igra veliku ulogu u ovome dijelu, važni su i gazeli. U gotovo svim gazelima spominje se ime Şeyha Küşterîja. Na kraju dijela *fasıl*, svi likovi odlaze, a Karagöz i Hacıvat ostaju sami na sceni.

Hayâlî može dodati svoj vlastiti stil igrokazu tako što će unijeti manje izmjene, ostajući vjeran glavnom nacrtu igrokaza. Može uljepšati razgovore novim šalama ili događajima, ili pak dodati dijelove iz narodne i divanske poezije, narodne i šaljive pjesme.

⁸⁴ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 55

⁸⁵ Ibid, str. 56

⁸⁶ Ayşe Akdoğan, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, str. 58

⁸⁷ Cevdet Kudret, *Karagöz*, str. 19

Bitiş

Bitiş ili kako ga C. Kudret još naziva, *epilog*, predstavlja kratki dio u kojem Karagöz i Hacıvat razmijene nekoliko riječi.⁸⁸ Ako su bili prerušeni tijekom igrokaza, ovo je dio u kojem se vraćaju na scenu u izvornoj odjeći. Karagöz pobjeđuje Hacıvata, nakon čega Hacıvat izgovara sljedeće i povlači se sa scene:

*Yıktın perdeyi eyledin viran, varayım sahibine haber vereyim heman!*⁸⁹

Uniştio si pozornicu, upropaştena je, odmah ću da kažem vlasniku!

Zatim se Karagöz ispričava zbog mogućih grešaka, te najavljuje igrokaz koji će se odigrati naredni dan:

*Her ne kadar sürçülisan ettikse affola! Yarın akşam...oyununda yakan elime geçerse,
Hacıvat, ben de ne oyunlara oynarım!*⁹⁰

*Oprostite nam ako smo imali greşaka! Ako te se sutra navečer, u igri koja se zove...,
dočepam Hacıvat, kakve ću ja tek igre igrati!*

Igrokaz zavrşava gaşenjem lampe.

⁸⁸ Cevdet Kudret, *Karagöz*, str. 22

⁸⁹ Sevgül Sönmez, *Karagöz Kitabı*, str. 17

⁹⁰ *Ibid*, str. 17

Jezik

Glavni dio rada činit će analiza jezika koji se koristio u odabranom Karađoz igrokazu, stoga će se u ovom poglavlju predstaviti neke osnovne karakteristike jezika i dijalekata koji su prisutni u igrokazima.

Turkijski narodi su kroz svoju bogatu povijest imali kontakte s različitim narodima. Mnoge su riječi iz jezika tih naroda ušle u turski jezik i neke su još uvijek u upotrebi, što se može zaključiti na osnovu riječi koje su prešle u njihov jezik kao posuđenice, a još uvijek su u upotrebi. Za vrijeme Osmanskoga Carstva (1299.-1922. godina), pa sve do reforme pisma 1928. godine kada se ukida korištenje arapskoga pisma i uvodi korištenje latinice, zvanični jezik Carstva bio je osmanski. Prihvatanjem islama, pojavila se potreba za arapskim jezikom koji je bio jezik religije i znanosti, a perzijski koji je bio jezik književnosti i umjetnosti također pronalazi svoj put do osmanskog. Osmanski jezik bogat je velikim brojem arapskih i perzijskih riječi i izraza koji su i danas u upotrebi.

U poglavlju o likovima koji se pojavljuju u igrokazu pokazano je da su brojni likovi različitih nacionalnosti zastupljeni u Karađoz igrokazima. Likovi u Karađozu predstavljaju skupine ljudi različitih vjerskih, nacionalnih i kulturnih pripadnosti koji su živjeli u Osmanskome Carstvu. Različite nacionalnosti znače prisutnost različitih jezika i naglasaka, a sve to jednu državu čini bogatijom za novi jezik, kulturu, običaj, umjetnost, književnost i još mnogo što. Raznolikost pridonosi razumijevanju, stvara osjećaj kolektivnog identiteta i pripadnosti. Jezik, ne samo kao sredstvo komunikacije, već i sredstvo prenošenja kulture, igra veliku ulogu u Karađoz igrokazima, jer se komični karakter igrokaza zasniva na pogrešnom razumijevanju riječi i naglasaka iz drugih jezika. Komični karakter postiže se upotrebom i ponavljanjem brzalica, rimom, pogrešnim tumačenjem riječi koje slično zvuče kao na primjer: *örnek* („primjer”) – *ördek* („patka“), pretjerivanjem do te mjere da likovi izgledaju iskarikirano. No, sve to uspješno zasmijava prisutne, što i jeste glavni cilj ovoga kazališta. Likovi koji govore čistim istanbulskim naglaskom su Çelebi, Tiryaki i Beberuhi, dok drugi likovi, kao što su Arnavut, Arap, Acem, Kürt u svom govoru koriste strane riječi koje ostali ne mogu razumjeti. Obrazovani ljudi poput Hacivata koriste se arapskim i perzijskim riječima i izrazima koje ne razumiju neobrazovani likovi poput Karagöza, koji priča narodnim jezikom, ili stranci.

Sevengül Sönmez (2013) navodi da je među *hayalîjima* postojao rječnik kojeg su poznavali svi koji učestvuju u igrokazu. Neki od izraza kojim su se koristili su:

Karagöz/Samamiko, mum/yıldız, güzel, iyi/aynalı, kahveci/sarhoş, içki/piyiz, para/papel, çocuk/şorolo, Türk/hırbo.

U nastavku slijedi primjer Karagözovog pogrešnog razumijevanja Hacivata.

Naš prijevod koji je ponuđen ispod dijaloga preveden je sa izmjenama kojima se želi naglasiti Karagözovo pogrešno razumijevanje Hacivata i kojima se želi unijeti doza smijeha.

Hacivat: „*Acaba oraya mı gittiniz?*” demek isterim.

Karagöz: „*Yemek istersen ahçı dükkanına git.*”⁹¹

Hacivat: „*Htio sam pitati da li želite tamo içi?*”

Karagöz: „*Ako želiš pitu peći, idi u pekaru.*”

Slika koja slijedu u nastavku je ulaznica za Karagöz igrokaz u Turskoj .

Slika 10.⁹²

Ulaznica za Karagöz predstavu u Turskoj;

Na fotografiji se nalaze najstarije turske političke humorističke narodne novine koje su izlazile svakoga petka. Datum osnivanja novina je bio 10. august 1908. godine, a primjerak ulaznice je za igrokaz koji se održao 28. jula 1961. godine.

⁹¹ Cevdet Kudret, *Karagöz*, str. 15

⁹² Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, str. 287

Muhittin Sevilen kao *Hayalî*

Muhittin Sevilen poznat kao Küçük Ali autor je djela *Karagöz* iz kojega je odabran igrokaz *Ferhat ile Şirin* kao korpus rada na kojem će se raditi analiza osmanizama koji se koriste u igrokazu.

Muhittin Sevilen bio je jedan od posljednjih velikih izvođača ove vrste kazališta. Od svoje osme godine bio je simpatizer majstorâ Karadoz igrokaza tog perioda, neki od njih su: Hayali Kâtip Salih, Hayali Memduh, Hayali Ömer Fahri, Hayali Behiç, Hayali Arap Cemal, Hayali Nazif, Hayali Sobacı Ömer, Hayali Serçe Mehmet i Hayali Ömer Aga. Po uzoru na spomenute umjetnike, Muhittin Sevilen postaje veliki nasljednik njihovih vještina i znanja. Sa četrnaest godina bio je asistent svom učitelju, tada si dodaje umjetničko ime Küçük Ali. U igrokaze je, zahvaljujući bogatoj mašti, unosio humor i svježinu. Figure koje je izrađivao za igrokaze nalaze se u inozemstvu, osobito u Parizu u Antropološkom muzeju (*Musée de l'Homme*).⁹³

Ferhat ile Şirin

Za korpus koji će poslužiti za analizu osmanizama odabran je igrokaz *Ferhat ile Şirin*, klasična ljubavna priča koja je sastavni dio mesnevice *Hüsrev ü Şirin* a koja postoji u različitim verzijama što su nastale tijekom nekoliko stoljeća.

Čitajući djelo *Karagöz* autora Muhittina Sevilena, učinilo se zanimljivim obraditi osmanizme koji su korišteni u igrokazu *Ferhat ile Şirin* (str. 345-368). Rječnici koji će poslužiti za pronalaženje prijevodnih ekvivalenata su: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* autora Ferit Devellioğlua, *Tevekkü Osmanlıca, Türkçe Etimolojik Sözlük* autora Sevan Nişanyana, *Türk Dil Kurumu* rječnik, *Türkçe-Sırpça Sözlük* autora Slavoljuba Đinđića et al. i *Boşnakça-Türkçe Sözlük* autora Şakir Bayhana.

Prvobitno će se pobrojati osmanizmi koji se nalaze u odabranome tekstu i klasificirati prema vrsti riječi, potom će se navesti iz kojeg jezika leksema vodi porijeklo i koje je njezino značenje u tom jeziku, zatim će se ponuditi prijevodni ekvivalenti leksema koristeći različite izvore uz popratne komentare i odlomke iz igrokaza *Ferhat ile Şirin*.

⁹³ World Encyclopedia of Puppetry Arts, *Mehmet Muhittin Sevilen*, World Encyclopedia of Puppetry Arts, dostupno na: <https://wepa.unima.org/en/mehmet-muhittin-sevilen/>

Analiza leksema iz korpusa *Ferhat ile Şirin*
Imenice

- *cemiyyet* (ar. جَمْعِيَّة, korijen جمع) = asocijacija, društvo, kolektiv

Imenica *cemiyyet* nastala je dodavanjem nastavka -īyat na leksemu *cam* '.

- a) Devellioğlu (*cem'iyyet*): zajednica
- b) N.S (*cemiyet*): zajednica, udruženje

Leksema *cemiyyet* koja je u igrokazu napisana sa geminiranim y, u etimološkom rječniku suvremenog turskog jezika *Nişanyan Söylük-u*, navodi se bez geminiranoga konsonanta y (*cemiyet*).

- c) TDK (*cemiyet*): asocijacija/udruženje

arh.: vjenčanje

*Bohçacı hanım, cemiyetin nerede olacağını öğrenip yarın haber getirmeyi vadetmişti*⁹⁴.

(Sermet Muhtar Alus)

Gospođa Bohçacı je obećala da će saznati gdje će se održati vjenčanje i da će nas sutra obavijestiti.

arh.: visoko društvo

- d) T.O (*cemiyyet*): zajednica, udruženje

⁹⁴ TDK rječnik

- **merdân** (perz./srednjoperz. مرد) = čovjek, muškarac
 - a) Devellioğlu (*merdân*): ljudi, muškarci, junaci
 - b) N.S (*mert*): Imenica *merdân* razvila se iz staroperzijske riječi *martiya*, što znači „smrtno biće“, „čovjek“.
 - c) T.O (*merdan*): ljudi, muškarci, junaci

Najadekvatniji prijevod lekseme *merdân* jeste „prijatelji“. U igrokazu *Ferhat ile Şirin* nalazi se u sintagmi *vakt-i safâyı merdân* – „vrijeme iskrenih prijatelja“

- **safâ** (ar. صَفَاء, korijen صَفَو) = čistoća, iskrenost
 - a) Devellioğlu (*safa*'): čistoća, jasnoća
 - b) N.S (*safa*): biti duhovno čist, unutarnji mir, sreća
 - c) T.O (*safa*): radost, mir
 - d) TDK (*sefa*): duševni mir, bezbrižnost, smirenost, veselje, zabava

U N.S. i T.O. rječnicima leksema *safâ* navedena je u obliku *safa*, dok je u TDK rječniku navedena u obliku *sefa*.

- **ahibbâ** (ar. أَحِبَاء, korijen حَب) = dragi, voljeni/a
 - a) Devellioğlu navodi leksemu *ahibbâ*, te upućuje na oblik lekseme *ehibbâ*: prijatelj, zaljubljeni
 - b) N.S (*ehibba*): prijatelji

Leksema *ahibbâ* ne nalazi se u TDK rječniku, po čemu zaključujemo da u savremenom turskom jeziku nije zastupljena u aktivnom vokabularu. Također se ne nalazi ni u Tevakku Osmanlıca rječniku.

- **elfâz** (ar. لفظ, korijen لفظ) = riječ, izraz
 - a) Devellioğlu (*elfâz*): riječi
 - b) N.S (*lafiz*): smisljena riječ, glas
 - c) TDK: (arh. *lafiz*) riječ
 - d) T.O (*elfaz*): riječi

Elfâz se u spomenutim rječnicima pronalazi u svome obliku u jednini, a to je: *lafz*, *lafiz*. *Elfâz* je pluralni oblik imenice *lafiz*.

(...) *Eli yüzü yunmuş, elfâzi düzgün, fasıhullisân, musâhabeti tatlı.*⁹⁵

(...) *Ruke i lice su mu čisti, njegov govor je ispravan, govori tečno i razgovor s njim je ugodan.*

- **musâhabet** (ar. مُصَاحَبَة, korijen صحب) = pratnja
 - a) Devellioğlu (*musâhabât*): razgovor
 - b) N.S (*musahabe*): međusobno prijateljstvo, razgovor
 - c) T.O (*musahabe*): međusobni razgovor

(...) *Eli yüzü yunmuş, elfâzi düzgün, fasıhullisân, musâhabeti tatlı.*⁹⁶

(...) *Ruke i lice su mu čisti, njegov govor je ispravan, govori tečno i razgovor s njim je ugodan.*

⁹⁵ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 345

⁹⁶ Ibid, str. 345

- **kâfadâr** (ar. قفا + perz. دار) = istomišljenici

Leksema *kâfadâr* nastala je spajanjem arapske riječi *kâfa*, što znači „vrat“, „potiljak“ i perzijskog prijedloga *dâr*, što u osmanskome jeziku predstavlja sufiks -ci i -li, nastavak za iskazivanje svojstva.

- a) Develioğlu (*kâfa-dar*): prijatelji koji imaju isto mišljenje
- b) T.O (*kafadar*): prijatelji čiji se umovi slažu, koji su jednakog mišljenja
- c) TDK (*kafadar*): svi ljudi čiji se pogledi i shvaćanja poklapaju, istomišljenici

Bir yâr-i kafadar olsa..⁹⁷

Da je barem jednog prijatelja istomišljenika...

- **keratâ** (grč. κερταῖς) = rogonja, vrag, osoba koja prodaje svoju ženu
 - a) N.S (*kerata*): vrag, osoba koja prodaje svoju ženu
 - b) TDK (*kerata*): muškarac kojeg je prevarila žena, kašika za cipele

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* rječniku nije navedena leksema *kerata*.

H.-Ne işin var orada?

K.-Ne vazifen a kerata..⁹⁸

H.-Şta ti radiş tu?

K.-Koji je tvoj zadatak, a, rogonja?

- **hayme** (ar. خيمة, korijen خيم) = šator
 - a) Develioğlu (*hayme*): šator
 - b) T.O (*hayme*): šator

⁹⁷ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 345

⁹⁸ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 356

- **tenezzül** (ar. تنزل) = ponižavanje
 - a) Devellioğlu (*tenezzül*): prihvatanje posla koji je niži od vlastite situacije, ponižavanje
 - b) N.S (*tenezzül*): ponižavanje, degradiranje
 - c) TDK (*tenezzül*): ne prihvatanje posla koji je niži od vlastite situacije, iskazivanje poniznosti
 - d) T.O (*tenezzül*): pad, udarac, poniženje, poniznost

- **meded** (ar. مَدَد, korijen مَد) = pomoć
 - a) Devellioğlu (*meded*): pomoć
 - b) N.S (*medet*): pružanje ruke, pomoć
 - c) TDK (*medet*): pomoć
 - d) T.O (*meded*): milost, pomoć, podrška

U N.S. i TDK rječnicima leksema se navodi u obliku *medet*. Pored imenice *meded* koja u rječniku Devellioğlua ima značenje „pomoć”, navedena je i kao uzvik *aman, eyvah*. U TDK rječniku navodi se korištenje lekseme *medet* kao uzvik za pomoć.

- **yār** (perz. یار) = prijatelj
 - a) Devellioğlu (*yâr*): prijatelj, dragi/a, poznanik
 - b) N.S (*yar*): prijatelj, pomoćnik
 - c) TDK (*yâr*): voljeni, prijatelj, poznanik, pomoćnik
 - d) T.O (*yâr*): prijatelj, drug, dragi, zaljubljeni, voljeni

Leksema se razvila od srednjoperzijske riječi *ayār* ili *ayyār* ili *adyavār*, što nosi isto značenje „prijatelj“.

- **cânân** (perz. جانان) = voljena
 - a) Devellioğlu (*cânân*): draga, žensko ime
 - b) N.S (*canan*): draga u poeziji
 - c) TDK (*canan*): voljena
 - d) T.O (*cânân*): voljena, ona koja je lijepa, duše

- **dermân** (perz. درمان) = lijek
 - a) Devellioğlu (*dermân*): lijek, rješenje, snaga, jačina
 - b) N.S (*derman*): lijek, liječenje
 - c) TDK (*derman*): snaga, lijek
 - d) T.O (*derman*): lijek, rješenje

- **birâder** (perz. برادر) = brat
 - a) Devellioğlu (*birâder*): brat, prijatelj
 - b) N.S (*birâdar, burâdar*): brat, prijatelj
 - c) TDK (*birader*): brat
 - d) T.O (*birader*): brat

Leksema *birâder* nerijetka je u Karadoz igrokazima. Korištenje te lekseme karakteristika je narodnog, a ne književnog turskog jezika. Budući da je karakteristika narodnog jezika, tu leksemu često koristi Karagöz. U upotrebi je i u suvremenom turskom jeziku.

- **erzâk** (ar. أرزاق, korijen رزق) = obrok, sredstva za život
 - a) Devellioğlu (*erzâk*): hrana koja se daje vojnicima
 - b) N.S (*erzak*): uzdržavanje
 - c) TDK (*erzak*): naziv za namirnice koje se mogu dugo čuvati
 - d) T.O (*erzak*): uzdržavanje, hrana i piće, stvari koje su potrebne materijalno i duhovno

Prijevodni ekvivalent lekseme *erzâk* u odabranom korpusu je „namirnice“.

*Diyelim ki ben bu eti, erzâkı götürdüm. Ya doktor Karagözüme perhiz tavsiye ettiyse!*⁹⁹
*Recimo da ja odnesem Karagözü ovo meso i ove namirnice. A šta ako mu je doktor preporučio
 dijetu!*

- **râviyan** (ar. راويان, korijen روى) = narator
 - a) Devellioğlu (*râviyân*): osobe koje pričaju priče, naratori
 - b) T.O (*raviyan*): osobe koje pričaju priču

U N.S. i TDK rječniku se ne nalazi leksema *râviyan*.

- **muhassenât** (ar. مُحَسَّنَات, korijen حسن) = lijep, koristan posao
 - a) TDK (arh. *muhassenat*): koristan, lijep posao
 - b) T.O (*muhassenat*): lijep, koristan posao

⁹⁹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 348

- **ahbâr** (ar. أخبار, korijen خير) = novosti, vijesti, izvještaj
 - a) Devellioğlu (*ahbâr*): vijest
 - b) T.O (*ahbar*): vijesti, novine, stvari koje je Allah dž.š. objavio u Kur'anu Časnom o onome što se dogodilo u prošlosti, onome što će se dogoditi u budućnosti i onome što će se dogoditi na ahiretu

T.O. rječnik upućuje na leksemu *ehbâr* koja dolazi u značenju „učenjaci“, „sretni trenuci“, no taj prijevod ne odgovara kontekstu odabranoga teksta. U N.S. i TDK rječniku se ne pronalazi leksema.

*râviyan-ı ahbâr*¹⁰⁰

ljudi koji pričaju priče

Najadekvatniji prijevod lekseme *ahbâr* jeste „priča“.

- **nâkılân** (ar. ناقِل, korijen نقل) = prenošenje
 - a) Devellioğlu (*nâkıl*): prenošenje, prevođenje
 - b) T.O (*nakıl*): koji prosljeđuje, koji prenosi
 - c) TDK (*nakıl*): pričanje, kazivanje, prenošenje

U N.S. rječniku nije uvrštena leksema *nakıl*.

*nâkılân-ı âsâr*¹⁰¹

priče koje prepričavaju

Sufiks *-ân* koji je dodan na leksemu *nâkıl*, perzijski je nastavak za množinu.

¹⁰⁰ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 349

¹⁰¹ Ibid, str. 349

- **âsâr** (ar. آثار, korijen اثر) = antikviteti
 - a) Devellioğlu (*âsâr*): tragovi, znakovi, priče
 - b) N.S (*asar*): djela, trag
 - c) TDK (arh. *asar*): djela
 - d) T.O (*asar, âsâr*): prah, sklonište, djela, poklon, siromaštvo

nâkılân-ı âsâr¹⁰²
priče koje prepričavaju

Najadekvatniji prijevodni ekvivalent lekseme *âsâr* od gore ponuđenih je „priče“.

- **bezigân** (perz. بازرگان) = trgovac
 - a) N.S (*bezigân*): trgovac
 - b) TDK (*bezigân*): osoba koja je vrlo orijentirana ka profitu u prodaji
 - c) T.O (*bezigân, bezigân*): trgovac

Derviş der ki: Ey bezigân senin burada ne işin var?¹⁰³

Derviş reče: Hej trgovče, šta ti ovdje radiš?

- **sahra** (ar. صحراء, korijen صحر) = pustinja, Sahara
 - a) Devellioğlu (*sahra*): pustinja, prerija
 - b) N.S (*sahra*): stepa, pustinja
 - c) TDK (*sahra*): pustinja, prerija
 - d) T.O (*sahra, sahrâ*): prerija, ravnica, pustinja

¹⁰² Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 349

¹⁰³ Ibid, str. 350

- **dâr** (ar. دار, korijen دور) = dom, kuća
 - a) Devellioğlu (*dar*): kuća, mjesto, dom
 - b) N.S (*dar*): prihvatilište, boravište, dom
 - c) TDK (arh. *dar*): kuća, dom
 - d) T.O (*dar*): mjesto, dom, kuća, svijet

*Dâr-ı dünyada bir evlâda mâlik değil.*¹⁰⁴

Na ovom svijetu nema svoje dijete.

U sintagmi *dâr-ı dünya* najadekvatnije značenje lekseme *dâr* je pokazna zamjenica „ovaj“ u genitivu. U sintagmi *dâr-ı dünya* zastupljene su lekseme *dar* u naprijed navednim značenjima i *dünya* u značenju ovaj svijet. Mišljenja smo da je primjereno cijelu sintagmu prevesti kao „ovaj svijet“.

- **mâlik** (ar. مالك, korijen ملك) = posjednik, vlasnik
 - a) Devellioğlu (*mâlik*): posjednik
 - b) N.S (*malik*): vlasnik, vladar
 - c) TDK (*malik*): vlasnik, posjednik
 - d) T.O (*malik, mâlik*): vlasnik, Bog koji je vladar svega

*Dâr-ı dünyada bir evlâda mâlik değil.*¹⁰⁵

Na ovom svijetu nema svoje dijete.

Prilikom prijevoda rečenice koju izgovara Hacivat, imenski predikat *malik değil*, koji je u negativnom obliku preveden je niječnim oblikom glagola „imati“ u 3. licu jednine - „nema“.

¹⁰⁴ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 350

¹⁰⁵ Ibid, str. 350

- **pîr** (perz. پیر) = starac, poglavar
 - a) Devellioğlu (*pir*): starac, osnivač nekog zanimanja ili zanata
 - b) N.S (*pir*): starac, šejh
 - c) TDK (*pir*): starac, poglavar
 - d) T.O (*pir, pîr*): starac, poglavar

Amasya şehrinde nakkaşların piri olan Behzad ve oğlu Ferhad adında iki nakkaş vardı.¹⁰⁶

U gradu Amasji postajala su dva slikara, prvi među slikarima Behzad i njegov sin Ferhad.

- **hâsil** (ar. حاصل, korijen حصل) = rezultat
 - a) Devellioğlu (*hâsil*): ono što postoji, ono što se završava
 - b) N.S (*hasil*): proizvod, rezultat, srž stvari
 - c) TDK (*hasil*): onaj koji postoji, onaj koji se vidi
 - d) T.O (*hasil, hâsil*): postojanje, dobiveni proizvod

- **murâd** (ar. مُراد, korijen رود) = želja, namjera
 - a) Devellioğlu (*murâd*): cilj, želja, molba
 - b) N.S (*murat*): želja, molba, cilj
 - c) T.O (*murad, murâd*): želja, svrha, cilj

Bezîrgân. - Sen benim bezîrgân oldugumu bildin, gönliümün murâdını da bilirsin, der.¹⁰⁷

Ako si znao da sam trgovac, onda znaš i šta mi srce želi, reče Trgovac.

U gornjem primjeru leksema *murâd* u svom imeničnom obliku obnaša funkciju direktnog objekta u akuzativu, na b/h/s je prevedena glagolom „željeti“ u 3. licu jednine – „želi“.

¹⁰⁶ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 351

¹⁰⁷ Ibid, str. 350

- **dûhter** (per. دختر) = kćerka
 - a) Develliođlu (*duhter*): kćerka
 - b) T.O (*duhter*): kćerka

U N.S. i TDK rječniku nije pronađena leksema *dûhter*.

Dokuz ay on gün oldukta ana rahminden bir dûhter-i pâkize dünyâya teşrif eder.

Kada se navrši devet mjeseci i deset dana dobit ćeš jednu prekrasnu kćerku.

- **lađım** (ar. لَغْم, korijen لغم) = rudnik
 - a) N.S (*lađım*): kanal ispod zemlje, tunel, rudnik
 - b) TDK (*lađım*): podzemni kanal za protok prljave vode u naselju
 - c) T.O (*lađım*): mjesta gdje se stavlja i baca barut kako bi se napravio proboj da bi se srušili dvorci ili oštetili neprijateljski tabori

Ana lađımından gelen tabii pis pis kokar.¹⁰⁸

Naravno da miris koji dospijeva iz glavne kanalizacije smrdi.

Najadekvantniji prijevodni ekvivalent za leksemu *lađım* u kontekstu odbranoga teksta je „kanalizacija“.

¹⁰⁸ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 351

- **envâ** (ar. أنواع, korijen نوع) = vrste, oblici
 - a) Devellioğlu (*envâ*): vrste
 - b) N.S (*enva*): vrste
 - c) TDK (arh. *enva*): vrste, sorte
 - d) T.O (*enva, envâ*): vrste, različite

*Bir de bakar ki, envâi türlü çiçeklerle nakş olmuş, maşallah peh peh!*¹⁰⁹

Onda pogleda, sprat je ukrašen raznim cvijećem različitih vrsta, maşallah, ne ureklo se!

Kao prijevodni ekvivalent lekseme *envâ* korišten je pridjev „razan/a/o“.

- **nakş** (ar. نَقْش, korijen نقش) = slika, gravura, skulptura
 - a) Devellioğlu (*nakş*): slika
 - b) N.S (*nakış*): slika
 - c) TDK (*nakış*): vez, slika
 - d) T.O (*nakş*): vez, dekoracija, obrada, slika, ukras

U N.S. i TDK rječnicima leksemu *nakş* pronalazimo u njenom obliku *nakış*.

- **maşuk** (ar. مَعْشُوق, korijen عشق) = zaljubljenik
 - a) Devellioğlu (*ma'şuk*): muškarac koji je zaljubljen
 - b) N.S (*maşuk*): dragi/a
 - c) TDK (arh. *maşuk*): muškarac koji je zaljubljen
 - d) T.O (*maşuk, mâşuk, mâşûk, maşûk*): onaj koji je zaljubljen, onaj koji je voljen

*İşte Karagözüm, Ferhat ile Şirin o günden beri birbirleriyle âşık ve mâşukdurlar.*¹¹⁰

Eto, Karagöze, od toga dana, Ferhat i Şirin su postali zaljubljeni jedno u drugo.

¹⁰⁹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 352

¹¹⁰ Ibid, str. 352

- **tecelle** (ar. تَجَلَّى, korijen جلو) = otkrivenje, očitovanje
 - a) Devellioğlu (*tecelli*): otkrivenje, sudbina, sreća
 - b) N.S (*tecelli*): prosvjetljenje, posebna pojava božanske istine
 - c) TDK (*tecelli*): pojava
 - d) T.O (*tecelli, tecellî*): pojava, sudbina, pad u Božju milost

Oblik lekseme *tecelle* u svim korištenim rječnicima navodi se u obliku *tecelli*.

- **girdâb** (perz گرداب) = vrtlog
 - a) Devellioğlu (*girdâb*): vrtlog
 - b) N.S (*girdap*): vrtlog
 - c) TDK (*girdap*): vrtlog, opasno mjesto ili situacija
 - d) T.O (*girdab, girdâb*): vrtlog, opasno mjesto

Leksema *girdâb* nastala je dodavanjem perzijske lekseme *ab* („voda”) na leksemu *gard* ili *gird* („petlja”, „vrtlog”).

- **mürâilik** (ar. مرآئي, korijen رأي) = licemjerstvo
 - a) Devellioğlu (*mürâî*): licemjerman
 - b) N.S (*mürâi*): licemjerman
 - c) TDK (*mürâilik*): licemjerstvo
 - d) T.O (*mürâilik*): pretencioznost, licemjerje

*Mürailiği bırak, beni dinle soyalım.*¹¹¹

Pusti sada dvoličnost, poslušaj mene, skinimo ga.

¹¹¹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 357

- **miğfer** (ar. مِغْفَر, korijen غفر) = veo
 - a) Devellioğlu (*miğfer*): željezna kapa koja se nosila u ratu
 - b) N.S (*miğfer*): tolga
 - c) TDK (*miğfer*): željezna kapa koju nose ratnici, tolga
 - d) T.O (*miğfer*): tolga

Najadekvatniji prijevodni ekvivalent za ovu leksemu jeste „kapa“.

*Evvelâ başındaki miğfer benim.*¹¹²

Onda je kapa na njegovoj glavi moja.

- **dümbelek**
 - a) N.S (*dümbelek*): bubanj
 - b) TDK (*dümbelek*): instrument sličan darbuci, u obliku zdjele sa nategnutom kožom, mangup

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* rječniku i T.O. rječniku se ne nalazi leksema *dümbelek*.

Hacivat: Haydi oradan, defoll.

Karagöz: Sen de dümbelek ol... (Gider.)

Hacivat: Hajde, gubi se odatle.

Karagöz: I ti se tornjaj odatle... (Odlazi.)

Karagöz koji je poznat po smiješnim i čudnim opaskama u cilju da uvrijedi Hacivata odgovara mu koristeći nasumično odabrane riječi poput riječi *dümbelek* koja prvobitno znači „bubanj“.

¹¹² Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 357

- **rûz** (perz. روز) = dan
 - a) Devellioğlu (*rûz*): dan
 - b) N.S (*ruz*): dan
 - c) TDK (arh. *ruz*): dan
 - d) T.O (*ruz, rûz*): dan, razdoblje od dvadeset i četiri sata

- **şeb** (perz. شب) = noć
 - a) Devellioğlu (*şeb*): noć
 - b) TDK (arh. *şeb*): noć
 - c) T.O (*şeb*): noć, taman

U N.S. rječniku se ne nalazi leksema *şeb*.

U igrokazu *Ferhat ile Şirin* nailazi se na sintagmu *rûz ü şeb* čiji je prijevodni ekvivalent sintagma „dan i noć”.

- **lâhza** (ar. لَحْظَةٌ, korijen لَحَظَ) = pogled
 - a) Devellioğlu (*lâhz, lâhzân*): treptaj oka (brz pogled)
 - b) N.S (*lahza*): vrijeme treptaja, trenutak
 - c) TDK (arh. *lahza*): nedjeljivi dio vremena, trenutak
 - d) T.O (*lahza, lâhza*): trenutak, pogled krajičkom oka

- **nâr** (ar. نار, korijen نور) = vatra
 - a) Devellioğlu (*nâr*): vatra, pakao
 - b) N.S (*nar*): vatra
 - c) TDK (ar. *nar*): vatra
 - d) T.O (*nar, nâr*): vatra

(...) *nâr-i hasret ateşi*¹¹³

(...) *vatra čežnje*

U rječnicima se pronalazi leksema *nâr* kao posuđenica iz perzijskoga jezika koja dolazi u značenju lekseme „nar“ (voće), no, u odabranom korpusu dolazi u značenju lekseme „vatra“ koja je preuzeta iz arapskoga jezika.

- **gürz** (perz. گرز) = topuz, buzdovan
 - a) Devellioğlu (*gürz, gürze*): željezni buzdovan korišten kao oružje
 - b) N.S (*gürz*): buzdovan, malj
 - c) TDK (arh. *gürz*): topuz koji se koristio kao oružje
 - d) T.O (*gürz*): ratni instrument korišten prije izuma oružja, vrsta buzdovana

(...) *bana seksen okkalık bir gürz bulun, bunu hangi demirci yaparsa bana getirin târif edeyim, ona göre yapsın.*¹¹⁴

(...) *pronađite mi buzdovan od osamdeset oka, koji god kovač može da ga napravi, dovedite ga da mu ga opišem, pa neka ga napravi na osnovu toga.*

¹¹³ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 358

¹¹⁴ Ibid, str. 361

- *teferrüç* (ar. تَفَرُّج, korijen فرج) = promatranje
 - a) Devellioğlu (*teferrüç*): olakšanje, šetnja, zabava
 - b) TDK (arh. *teferrüç*): olakšanje, šetnja
 - c) T.O (*teferrüç*): olakšanje, šetnja

U N.S. rječniku se ne nalazi leksema *teferrüç*.

Za prijevodni ekvivalent lekseme *teferrüç* koja je pronađena u narodnoj turskoj pjesmi (*Türkü*) koja se koristi u igrokazu, poslužiti će sintagma „veseli skup“.

*Ben bu teferrüçde baş kalfa oldum,
Yolumu öğrendim, erkânım buldum,
Funda'nın kıymetin ben şimdi bildim.¹¹⁵*

*Ja sam na ovom veselom skupu postao glavni nadzornik
Pronašao sam svoj put i svoje mjesto,
Sada znam koliko je vrijedna Funda.*

- *kisbet* (ar. كِسْبَة, korijen كسو) = odjeća
 - a) Devellioğlu (*kisvet, kisbet*): haljina, uske pantalone koje nose hrvači
 - b) N.S (*kispet*): odjeća
 - c) TDK (*kispet*): kožne hlače uskih nogavica koje se protežu od struka do listova, nose ih hrvači

Kisbet gibi, pırpıt gibi bir şey var mu sizde?¹¹⁶

Da li kod vas postoji hlače kao što su na primjer kožne hlače kisbet ili vunene pırpıt.

¹¹⁵ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 362

¹¹⁶ Ibid, str. 364

○ **pirpit** (grč.)

- a) TDK (*pirpit*): hlače pletene od kozje dlake koje nose hrvači umjesto *kisbeta* u hrvanju

Leksema *pirpit* nije uvrštena u *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* i N.S. i T.O. rječnike.

○ **lütf** (ar. لُطْف, korijen لطف) = blagost, uljudnost

- a) T.O (*lütf*): dobrota, oprost

Leksema *lütf* nije navedena u *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* i N.S. i TDK rječnicima.

*Lütf u ihsânınla senden hem inâyet isterem (...).*¹¹⁷

Također te molim za tvoju milost i oprost (...).

Za prijevodni ekvivalent lekseme *lütf* odabrana je leksema „milost“.

U TDK se nalazi u obliku *lütuf*: dobrota koja dolazi od nekoga važnog i poštovanog. Jedno od tumačenja je i *ihsan*.

○ **rencîde** (perz. رنجیده) = ranjen, potišten, uvrijeđen

- a) Devellioğlu (*rencîde*): povrijeđen, slomljen
b) N.S (*recinde*): tuga, onaj koji se pati
c) TDK (*rencide etmek*): povrijediti, slomiti srce
d) T.O (*rencide, rencîde*): povrijediti

¹¹⁷ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 365

- **fesat** (ar. فساد, korijen فسد) = propadanje, raspadanje
 - a) Devellioğlu (*fesâd*): kvar
 - b) N.S (*fesat*): kvar, disfunkcija
 - c) TDK (*fesat*): zabuna, kvar
 - d) T.O (*fesat*): zlo, zabuna

- **külünk** (perz. کلنگ) = motika, krampa
 - a) N.S (*külünk*): krampa
 - b) TDK (*külünk*): oštri alat koji se koristi za razbijanje kamenja i stijena, krampa

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* i N.S. rječniku se ne nalazi leksema *külünk*.

*Kaldırayım külüngümü havaya atayım, başıma düşsün ben de Şirinin'in yanına gideyim, (derken Şirin gelir.)*¹¹⁸

Bacit ću krampu u zrak, pa neka mi padne na glavu, da i ja odem kod Şirin. (U tom dolazi Şirin.)

- **berekât** (ar. بَرَكَات, korijen برك) = blagoslovi
 - a) Devellioğlu (*bereket*): obilje, sreća, ono što je Bog podario
 - b) N.S (*bereket*): Božji blagoslov, obilje
 - c) TDK (*bereket*): obilje, prosperitet, sjaj
 - d) T.O (*berekat, berekât*): blagoslov, obilje

¹¹⁸ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 367

Glagoli

- ***inkisâr etmek*** (ar. انكسار, korijen كسر) = fragmentacija, ruptura
 - a) Devellioğlu (*inkisâr*): lomljenje, kletva
 - b) N.S (*inkisar*): slomljenost, ogorčenost
 - c) TDK (arh. *inkisar*): lomljenje, oprost, prokletstvo
 - d) T.O (*inkisar, inkisâr*): lomljenje, kletva, proklinjanje

Glagol *inkisâr etmek* nastao je od arapske lekseme *inkisâr* koja ima značenje „pucanje“, „fragmentacija“, uz koju se koristi turski pomoćni glagol *etmek* koji služi za tvorbu kompozitnih glagola čiju prvu komponentu čini dopuna u apsolutnome padežu.

*Eyvah eşek bana inkisâr etti gâlibâ, burnumun üstüne yere düştüm.*¹¹⁹

Uh, izgleda da mi je magarac zamjerio, pao sam na nos.

Najadekvatniji prijevod glagola *inkisâr etmek* izveden na osnovu konteksta igrokaza jeste „zamjeriti“.

- ***ziyâret etmek*** (ar. زيارة, korijen زور) = posjetiti
 - a) Devellioğlu (*ziyâret*): otići nekoga posjetiti, vidjeti
 - b) N.S (*ziyaret*): otići nekome, posjetiti
 - c) TDK (*ziyaret*): otići vidjeti nekoga

Glagol *ziyâret etmek* nastao je dodavanjem arapskog masdara *ziyaret* kao dopune u apsolutnom padežu na turski pomoćni glagol *etmek*.

¹¹⁹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 363

- ***hikâyat etmek*** (ar. حكاية, korijen حكى) = priča, anegdota, pripovijest
 - a) Devellioğlu (*hikâyat, hikâye*): priče, objašnjavanje, roman, bajka
 - b) N.S (*hikâye*): objašnjenje, pripovijedanje
 - c) TDK (*hikâye*): objašnjavanje nekog događaja pismenim ili usmenim putem, besmislene riječi, bajka
 - d) T.O (*hikâyat*): priče, događaji, bajke

Glagol *hikâyat etmek* nastao je dodavanjem arapske imenice حكاية u obliku *hikâyat* kao dopune uz turski pomoćni glagol *etmek* koji služi za tvorbu kompozitnih glagola čija je prva dopuna, u ovom slučaju imenica *hikâyat*, u apsolutnome padežu.

- ***namaz kılmak*** (perz. نماز)
 - a) Devellioğlu (*namaz*): molitva
 - b) N.S (*namaz*): islamski oblik ibadeta

U N.S. je navedeno da se razvila od srednjoperzijske riječi *namaç* koja ima isto značenje.

- c) TDK (*namaz*): jedan od pet stubova islama
- d) T.O (*namaz*): jedan od pet stubova islama, molitva

Glagol *namaz kılmak* nastao je dodavanjem perzijske lekseme *namaz* na stariji, rjeđi oblik turskog pomoćnog glagola *kılmak*, prijevodni ekvivalent glagola *namaz kılmak* je „obavljati molitvu“.

- ***vefât etmek*** (ar. وَفَاة, korijen وفى) = preminuti
 - a) Devellioğlu (*vefât*): smrt (odnosi se isključivo na ljude)
 - b) N.S (*vefat*): smrt
 - c) TDK (*vefat*): smrt
 - d) T.O (*vefat, vefât*): smrt, preseljenje na ahiret

- ***nakşetmek*** (ar. نَقَشَ, korijen نقش) = slika, gravura, skulptura
 - a) Devellioğlu (*nakş*): slika
 - b) N.S (*nakış*): slika
 - c) TDK (*nakış*): vez, slika
 - d) T.O (*nakş*): vez, dekoracija, obrada, slika, ukras

Glagol *nakşetmek* nastao je spajanjem lekseme *nakş* i turskog pomoćnog glagola *etmek*. U igrokazu se piše sastavljeno i dolazi u značenju „ukrasiti“, „urediti“.

- ***ricâ etmek*** (ar. رَجَاءُ, korijen رجو) = nada
 - a) Devellioğlu (*recâ*'): nada
 - b) N.S (*rica*): nada, očekivanje
 - c) TDK (*rica*): molba, želja
 - d) T.O (*rica*): preklinjanje, nada, želja

*Sana yalvarırım, bir kere daha ricâ etseniz.*¹²⁰

Preklinjem te da ga još jednom zamoliş.

Arapski masdar *ricâ* čini dopunu u apsolutnom padežu turskom pomoćnom glagolu *etmek*.

- ***merhâmet etmek*** (ar. مَرْحَمَةٌ, korijen رحم) = sažaljenje, suosjećanje
 - a) Devellioğlu (*merhamet*): pokazivanje suosjećanja, sažaljenja
 - b) N.S (*merhamet*): sažaljenje, suosjećanje
 - c) TDK (*merhamet*): tuga, sažaljenje zbog nečije loše situacije
 - d) T.O (*merhamet*): sažaljenje, suosjećanje, činjenje dobra

¹²⁰ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 359

○ *merâk etmek* (ar.)

- a) Devellioğlu (*merâk*): želja da se nešto sazna ili čuje, želja, briga, zabrinutost
- b) N.S (*merak*): osjetljivi dio stomaka ili uha, slezena
- c) TDK (*merak*): želja da se nešto sazna ili čuje, briga
- d) T.O (*merak*): želja da se nešto sazna, briga, problem

U N.S. rječniku navedeno je da je nije sigurno od koje arapske lekseme potječe leksema *merâk*, pretpostavlja se da potječe od lekseme *marakk* مراق/مرق što znači „osjetljivi dio stomaka ili uha“, „slezena“.

*Sen merâk etme.*¹²¹

Ti se ne brini.

¹²¹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 361

Pridjevi

- ***lâin*** (ar. لعين, korijen لعن) = proklet
 - a) N.S (*lain*): proklet
 - b) TDK (arh. *lain*): proklet
 - c) T.O (*lain*): proklet, protjeran, lišen Božjeg milosrđa

- ***münaḫik*** (ar. im مُنَافِق, korijen نَفَق) = dvoičan, licemjerman
 - a) Devellioğlu (*münaḫik*): dvoičan, osoba koja je za vrijeme Muhammeda a.s. prikazivala sebe muslimanom, iako to nije bila
 - b) N.S (*münaḫik*): dvoičan, proturječan
 - c) TDK (*münaḫik*): onaj koji izgleda kao da vjeruje, iako ne vjeruje u vjerska pravila
 - d) T.O (*münaḫik*): dvoičan, onaj koji se pretvara da je musliman, a u stvarnosti je nevjernik i neprijatelj

- ***safayab*** (perz. صفایاب) = spokojan
 - a) Devellioğlu (*safâ-yâb*): onaj koji je pronašao mir
 - b) T.O (*safayab*): onaj koji je pronašao mir, spokoj

U rječnicima N.S. i TDK ne pronalazi se leksema *safayab*.

- ***biçare*** (perz. بیچاره) = bespomoćan
 - a) Devellioğlu (*bî-çâre*): bespomoćan, jadan
 - b) N.S (*biçare*): bespomoćan
 - c) TDK (*biçare*): bespomoćan
 - d) T.O (*biçare*): bespomoćan

Dodavanjem perzijskog prefiksa *bî-* kojim se iskazuje odsustvo nekog svojstva, a koji je istoznačan turskom sufiksu *-siz* koji ima privativno značenje, na imenicu *çare* („spas”, „izlaz”, „rješenje”), nastao je pridjev *biçare* koji dolazi u značenju „bespomoćan“.

- ***bîmâr*** (perz. بیمار) = bolestan
 - a) Devellioğlu (*bîmâr*): bolestan
 - b) N.S (*bimar*): bolestan
 - c) T.O (*bimar*): bolestan

U TDK rječniku leksema *bîmâr* nije navedena.

- ***fânî*** (ar. فاني, korijen) = smrtan, prolazan
 - a) Devellioğlu (*fânî*): smrtan, prolazan
 - b) N.S (*fani*): smrtan
 - c) TDK (*fani*): smrtan, prolazan
 - d) T.O (*fani, fânî*): privremen, izgubljen, nepostojan, gostujuć, prolazan, smrtan

- ***pâkize*** (perz. پاکیزه) = čist
 - a) Devellioğlu (*pâkize*): čist, bez mrlja
 - b) N.S (*pakize*): čist
 - c) T.O (*pakize, pâkize, pâkîze*): čist, besprijekoran

TDK rječnik ne navodi leksemu *pakize*.

- ***paslı*** = zahrđao, hrđav
 - a) N.S (*pas*): zahrđan, sediment
 - b) TDK (*paslı*): zahrđan

U N.S. rječniku je navedeno da se u staroturskom jeziku koristila leksema *bas* koja je dolazila u značenju lekseme „hrđa“, ta leksema se u igrokazu *Ferhat ile Şirin* piše u obliku *pas* na koji je dodan sufiks *-li* kojim se izvodi pridjev za oznaku svojstva, „zahrđan“, „hrđav“.

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* i T.O. rječniku se ne pronalazi leksema *paslı*.

- **berbad** (perz. برباد) = uništen
 - a) Devellioğlu (*ber-bâd*): razoren, prljav, loš
 - b) N.S (*berbat*): uništiti
 - c) TDK (*berbat*): loš, pokvaren, nedopadljiv
 - d) T.O (*berbad, berbâd*): uništen, loš, nečist

*Bak bana berbad, buradan git!*¹²²

Slušaj me ti propalice, odlazi odavde!

U primjeru iz igrokaza može se uočiti upotreba lekseme *berbad* za negativno oslovljavanje osobe.

- **âmâde** (perz. آماده) = spreman
 - a) Devellioğlu (*âmâde*): spremnost
 - b) N.S (*amade*): onaj koji je došao, spreman
 - c) TDK (arh. *amade*): spreman
 - d) T.O (*amade, âmâde*): spreman, onaj koji čeka naredbu

- **müškül** (ar. مُشْكِل) = poteškoća, problem
 - a) Devellioğlu (*müşkil*): teško, poteškoća
 - b) N.S (*müşkül*): dvosmisleno, teško
 - c) TDK (*müşkül*): poteškoća, teško, tvrdo
 - d) T.O (*müşkül*): teško

*Ah ne müşkül derd imiş alemde hasret ateşi.*¹²³

Ah, kako je vatra čežnje u svijetu teška bol.

¹²² Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 351

¹²³ Ibid, str. 358

Brojevi

- *çihâr* (perz. چهار) = četiri (4)
 - a) Devellioğlu (*çihar*): četiri
 - b) N.S. (*çehar*): četiri
 - c) T.O (*cihar/cihâr, çihar*): četiri
 - d) TDK (*cihar*): broj četiri u igri tavlâ

U rječnicima koji su ponudili značenje lekseme *çihar* mogu se vidjeti različiti načini na koje se spomenuta leksema zapisivala.

Uzvici

- **peh peh** (perz. په په) = jao!
 - a) Devellioğlu (*pehpeh*): uzvik za iskazivanje sviđanja ili pohvale
 - b) N.S (*peh peh*): Vidi, vidi!
 - c) TDK (*pehpeh*): Aa!, Jao!

Peh peh perzijski je uzvik kojim se iskazuje sviđanje ili iznenađenje, a nerijetko se koristi i u Karađoz igrokazima. U b/h/s jeziku može se prevoditi, ovisno o kontekstu, uzvikom „jao“ ili „aa“. Ipak, u igrokazu *Ferhat ile Şirin* koristi se u značenju „ne ureklo se“.

(...) *Bir de bakar ki, envâi türlü çiçeklerle nakş olmuş, maşallah peh peh!*¹²⁴

(...) *Onda pogleda, sprat je ukrašen različitim cvijećem, maşallah, ne ureklo se!*

- **yahu** (ar. ya+hu) = hej!
 - a) Devellioğlu (*yâhû*): Bože!, Ej!, Slušaj me!
 - b) N.S (*yahu*): Ej!
 - c) TDK (*yahu*): Hej!
 - d) T.O (*ya hu, yâ hû*): O, Bože.

U N.S. rječnik se navodi da je uzvik *yahu* u ranom razdoblju bio karakteristian način obraćanja za dervişe.

U TDK rječniku se navodi da se uzvik *yahu* može koristiti za pojačavanje značenja u rečenici i radi privlačenja pozornosti na neku riječ.

U igrokazu *Ferhat ile Şirin* koristi se kao invokacija Boga.

¹²⁴ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 352

○ **deh**

- a) N.S (*deh*): uzvik koji se koristi prilikom jahanja konja ili magarca
- b) TDK (*deh*): uzvik koji se koristi za uprezanje jahaćih životinja

(Ešege vurarak) Deh yürü, hava karardı yağmur yağacak galibâ...

(Udarajući magarca) Hija, hodaj, smračilo se, izgleda da će kiša...

○ **kış**

- a) N.S (*kış*): uzvik koji se koristi za tjeranje životinja
- b) TDK (*kış*): zvuk koji se koristi za tjeranje peradi

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* i T.O. rječniku se ne nalazi uzvik *kış*.

*(Eşek anırır, Karagöz başını kaldırır, yılan görünce) Eyvah! Kış, kış, der, yılan kaçır.*¹²⁵

Magarac njiče, Karagöz podiže glavu i kada ugleda zmiju govori: Jao! Bjež', bjež', i zmija pobježe.

Budući da nije pronađen adekvatan prijevodni ekvivalent u b/h/s jeziku za uzvik *kış* koji se koristi za tjeranje zmija, poslužit će prijevod „bjež', bjež'”.

¹²⁵ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 362

- **vah vah** (perz. واه)
 - a) Devellioğlu (*vâh*): jadan
 - b) N.S (*vah vah*): uzvik kojim se izražava sviđanje ili žaljenje
 - c) TDK (*vah vah*): uzvik koji se koristi u značenju „jadničak“
 - d) T.O (*vah vah*): šteta, jadan

*Vah vah! Vazgeç evladım, vazgeç.*¹²⁶

Ahh..., odustani dijete, odustani.

- **abe**
 - a) TDK (*abe*): uzvik kojim se u Rumeliji poziva i privlači pozornost

*Abe evlâdim, öldü öldü, bugün kırk gün oldu lokmasını getirdim.*¹²⁷

Ah, sine, umro je, umro, danas mu je četrdeset dana, donio sam nešto u zadušnicu.

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, N.S. i T.O. rječnicima nije uvršten uzvik *abe*.

¹²⁶ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 360

¹²⁷ *Ibid*, str. 366

Idiomi

- ***sürç-ü lisân***

a) TDK (*sürçülisan*): lat. *lapsus linguae* – „greška u govoru“

U *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, N.S. i T.O. rječnicima se ne nalazi navedeni idiom.

Idiom *sürç-ü lisân* sastoji se od turske lekseme *sürç* („omaška“, „greška“) i arapske lekseme *lisân* („jezik“). Navedeni idiom koristi se na kraju igrokaza, kada se Karagöz obraća publici i izgovara sljedeće:

*Her ne kadar sürç-i lisân ettikse affola (...)*¹²⁸

Oprostitute nam ako smo imali grešaka u govoru (...)

¹²⁸ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, str. 368

Lekseme koje nisu uvrštene u rječnike korištene u radu

- Imenice koje nisu uvrštene u *TDK rječnik*:
merdân, ahibbâ, musâhabet, hayme, ahbâr, murâd, dûhter, lütf
- Pridjevi koji nisu uvršteni u *TDK rječnik*:
safayab, bîmâr, pâkize
- Imenice koje nisu uvrštene u *Tevakku - Osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât*:
ahibbâ, keratâ, dümbelek, kisbet, pırpıt, külünk
- Pridjevi koji nisu uvršteni u *Tevakku - Osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât*:
paslı
- Glagoli koji nisu uvršteni u *Tevakku - Osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât*:
ziyâret etmek
- Uzvici koji nisu uvršteni u *Tevakku - Osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât*:
peh peh, deh
- Imenice koje nisu uvrštene u *Türkçe Etimolojik Sözlük, Nişanyan Sözlük*:
ahbâr, muhassenat, dûhter, şeb, teferrüç, pırpıt, lütf
- Pridjevi koji nisu uvršteni u *Türkçe Etimolojik Sözlük, Nişanyan Sözlük*:
safayab
- Imenice koje nisu uvrštene u *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*:
keratâ, külünk, pırpıt, bezirgân, muhassenat, lâğım
- Pridjevi koji nisu uvršteni u *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*:
paslı
- Uzvici koji nisu uvršteni u *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*:
deh, kış, abe

Karadžoz u Bosni i Hercegovini

Karadžoz kazalište bilo je popularno na teritorijama gdje je živjela pretežno muslimanska populacija.¹²⁹ Razlog tome je što islamska tradicija ne preporučuje pojavljivanje živih glumaca na sceni. Budući da su se u Karadžoz igrokazima koristile lutke, ovaj se kazališni izraz širi u islamske zemlje, tako svoj put krajem 17. početkom 18. stoljeća pronalazi i do Bosne. Mnogi autori navode da se pisani tragovi o Karadžozu ne pojavljuju sve do 19. stoljeća. U drugoj polovici 19. stoljeća u Sarajevu djeluju tri kućna kazališta koje organiziraju engleski konzul Holmes, pruski konzul Otto Blamm i braća Despići.

Časopis „Sarajevski cvjetnik“ (*Gülşen-i Saray*) bio je političko-književni sedmični list u Bosni i Hercegovini. Izlazio je u periodu od 1868.-1872. godine.¹³⁰ Osnivač je Mehmed Šakir Kurtćehajić koji dva puta bilježi da je neki Jermenin u jednoj sarajevskoj kafani imao ovu vrstu pozorišnog izraza, ali da je ubrzo morao prestati s tim, jer lascivne scene nisu odgovarale ukusu sarajevske publike.¹³¹ Kurtćehajić je pisao da su Karadžoz igrokazi sramotni. Igrokazi su bili izvođeni na turskom i bosanskom jeziku. Igrokaz je doživio neke promjene, prilagodio se okruženju u kojem se igra i stekao ogromnu popularnost u svim društvenim krugovima.

Posljednjim Karadžoz izvođačem - *karadžozom*, smatra se Hasib Ramić, rođen 1880. godine u Sarajevu na Vratniku. O njegovom životu saznaje se uglavnom iz kazivanja njegove sestre Nure Mundžehasić. Igrokaze je održavao na tadašnjem Cirkus-placu (danas je to Marijin Dvor). Sebe je smatrao prvim bosanskim mađioničarem. Kao mladić je kroz rupu na tavanici gledao predstavu jednog mađioničara na Vratniku, pa je upamtio mnoge trikove koje je kasnije koristio u svojim igrokazima. Trikove je isprva pokazivao djeci, zatim i odraslima. Izrađivao je lutke za igrokaz i živio za njih. Hasib Ramić je sam reklamirao svoje pozorište, stajao napolju i izdavao karte, imao je običaje da viče:

*Ja sam Karadžoz po glavi, čim prije uniđeš, tim bolje mjesto dobiješ, a unutra je vikao:
„Što dalje stojiš, tim bolje vidiš. Što više gledaš to manje vidiš.“¹³²*

No, pojavom filma, kazalište gubi na popularnosti i Hasib Ramić, 1930. godine postaje prinuđen ugasiti svoje kazalište. Ostatak života proveo je misleći na likove izrezane iz kože koje su ostale mrtve i za njega i za dotad zainteresiranu publiku.¹³³ Muzej Sarajeva je 1949. godine za 28 000 dinara, otkupio kolekciju Hasiba Ramića od njegove sestre Nure Mundžehasić. Kolekcija sadrži oko 200 predmeta. Hasib Ramić je umro 1942. godine u Sarajevu.¹³⁴

¹²⁹ Almedina Čengić, „Karadžoz-teatarski izraz kroz vijekove“, str. 88

¹³⁰ Digitalizirana zbirka JU Biblioteka Sarajeva, Kolekcija starih i rijetkih knjiga, periodičnih publikacija, dokumenata i druge građe o Sarajevu i Bosni i Hercegovini. dostupno na: <https://digital.bgs.ba/>

¹³¹ Lamiya Hadžiosmanović, „Teatar sjene-Karadžoz“, str. 226

¹³² Hasib Ramić KARADŽOZ I MAĐIONIČAR, JU Muzej Sarajeva, str. 7

¹³³ *Karadžoz – Prvo Bošnjacko Pozorište*: Diwan Magazine, Sve Današnje Novine u BiH. dostupno na: <https://diwan-magazine.com/karadoz-prvo-bosnjacko-pozoriste/>

¹³⁴ Hasib Ramić KARADŽOZ I MAĐIONIČAR, JU Muzej Sarajeva, str. 7

Slika 12.¹³⁵

Ulaznica za predstavu koju priređuje Hasib Ramić

¹³⁵ Hasib Ramić KARADOZ I MAĐIONIČAR, JU Muzej Sarajeva, str. 9

Zaključak

Vid umjetnosti i zabave koji i danas pronalazi svoje mjesto u našem društvu zasigurno je kazalište. Od davnina, pa sve do danas, kazalište čuva svoje mjesto u kulturi i umjetnosti država širom svijeta. Kazalište sjenki bilo je u ranijim periodima novina koja je oduševljavala publiku i budila razne emocije. Postoji nekoliko različitih mišljenja o nastanku kazališta sjenki, a najrasprostranjenije je da je pozorište sjenki nastalo u Kini i pronašlo svoj put preko Mongola do Turaka, pa sve do Balkanskih zemalja. Tijekom vladavine Osmanskoga Carstva, od 13. do 20. stoljeća, razvijalo se tradicionalno kazalište koje je donijelo svježinu u umjetnost. U Osmanskome Carstvu postojale su tri vrste kazališta, to su *medah*, *ortaoyunu* i na kraju *karagöz* koji je tema ovoga rada. Kazališni izraz Karadžoz prvi put se spominje u 17. stoljeću. Ime je dobio po glavnome liku igrokaza, Karagözu. Karadžoz je oblik drame koji je bio prihvatljiv u svim društvenim slojevima. Osnivačem ovog kazališnog izraza smatra se Şeyh Küşterî, čije se ime spominje u svakoj predaji o Karadžozu. Glavni likovi su Karagöz i Hacivat koji su potpuno različiti likovi. Karagöz je neobrazovan, priprost lik koji govori turski jezik, a Hacivat obrazovan, mudar lik koji se koristi arapskim i perzijskim riječima koje Karagöz ne razumije ili pogrešno razumije što stvara humorističnu scenu. Na likove u Karadžozu ne utječu vremenske faze, kao što su rođenje, odrastanje i smrt, oni uvijek ostaju iste dobi. Karadžoz igrokazi podijeljeni su u četiri dijela, to su: *mukaddime/giriş*, *muhâvere*, *fasıl* i *bitiş*. Brojni sporedni likovi koji se pojavljuju u Karadžoz igrokazima dolaze iz različitih dijelova Osmanskoga Carstva, pričaju drukčijim naglascima, koriste strane riječi, što čini igrokaz zanimljivijim i, budući da je to nerijetko razlog nesporazumijevanja, smješnijim. Komični karakter igrokaza se zapravo i postiže pogrešnim razumijevanjem riječi, ponavljanjem brzalica, rimama i pogrešnim tumačenjima riječi koje slično zvuče. U radu je urađena analiza osmanizama koji se nalaze u igrokazu *Ferhat ile Şirin* u djelu *Karagöz* autora Muhittina Sevilena. Premda je to igrokaz za široku publiku koji odlikuje narodni jezik, analiza jezika komada *Ferhat ile Şirin* pokazala je veliku zastupljenost riječi iz arapskog i perzijskog jezika koje su obilježje osmanskog jezika tj. visokog turskog jezika. Prisutna je i upotreba dvije grčke lekseme. U analizi je izdvojeno pedeset imenica, jedanaest pridjeva, devet glagola, šest uzvika i jedan idiom. Arapskih leksema ukupno je trideset i osam, perzijskih dvadeset i četiri i dvije grčke lekseme. Posve je očekivana upotreba arapskih i perzijskih riječi koje su u upotrebi u suvremenom turskom jeziku, kao npr. *ziyaret etmek*, *ricâ etmek*, *vefât etmek*, *namaz kılmak*, *biçare*, *fânî*, *yâr* i *birâder*. U igrokazu postoje riječi koje su izašle iz upotrebe, te ih TDK rječnik uopće ne bilježi, kao npr. *merdân*, *ahibbâ*, *musâhabet*, *hayme*, *ahbâr*, *murâd*, *dûhter*, *lütîf*, *safayab*, *bîmâr* i *pâkize*. U radu su navedeni kompozitni glagoli koji u svome sastavu imaju arapske i perzijske riječi, te u kompozitne glagole koji u svom sastavu imaju arapske riječi ubrajaju se: *inkisâr etmek*, *ziyâret etmek*, *hikâyat etmek*, *vefât etmek*, *nakşetmek*, *merhâmet etmek*, *ricâ etmek* i *merâk etmek*, dok je zastupljen samo jedan kompozitni glagol u čijem je sastavu perzijska riječ, i to je *namaz kılmak*. Sa svim tim karakteristikama kazalište Karadžoz odražava Osmansko Carstvo. Nakon analize rada obrađen je kazališni izraz Karadžoz u Bosni i Hercegovini koji je zahvaljujući Osmanskom Carstvu našao svoj put do Bosne. Zahvaljujući Hasibu Ramiću,

posljednjem karadžozu, koji je održavao tradiciju ovog kazališnog izraza, Bosna danas nosi to kulturno naslijeđe u svojoj povijesti i kulturi.

Sažetak

Tema rada je Turski jezik u komadima pozorišta sjenki (*Karagöz ile Hacivat*). U radu su najprije predstavljeni korijeni igre sjenki, njen razvitak i stjecanje popularnosti u mnogim svjetskim kulturama. Navedene su tri vrste kazališta koja su bila popularna u Osmanskome Carstvu, među kojima mjesto zauzima i Karadoz. Kazališni izraz Karadoz, zajedno sa svojim osnivačem, Şeyh Küşterîjem, izdvojen je kao glavna tema ovoga rada. Izvršena je podjela dijelova igrokaza na *mukaddime/giriş*, *muhâvere*, *fasıl* i *bitiş*. Pored glavnih likova, Karagöza i Hacivata, date su informacije o ostalim likovima koji se pojavljuju u igrokazu i čine raznoliku skupinu ljudi koji su živjeli u Osmanskome Carstvu. Budući da likovi koji se pojavljuju u igrokazu dolaze iz različitih država Osmanskoga Carstva i koriste se stranim riječima i dijalektima, urađena je analiza osmanizama koji se nalaze u igrokazu *Ferhat ile Şirin*, u djelu *Karagöz* autora Muhittina Sevilena. Po završetku analize korpusa urađen je dio o kazalištu Karadozu u Bosni i Hercegovini.

Özet

Bu yazının konusu, gölge tiyatrosu (*Karagöz ile Hacivat*) oyunlarındaki Türk dilinin kullanımınıdır. Yazının öncelikle gölge oyununun kökenleri, gelişimi ve birçok dünya kültüründe popülerlik kazanması anlatılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda popüler olan üç tür tiyatro vardır ve bunların arasında Karagöz da yer almaktadır. Bu çalışmanın kurucusu Şeyh Küşteri ile birlikte Karagöz tiyatrosu oluşturmaktadır. Yazının bir kısmı Karagöz oyununu oluşturan mukaddime/giriş, muhâvere, fasıl ve bitiş olarak bilinen bölümlerin tanıtılmasına ayrılmıştır. Ana karakterler Karagöz ve Hacivat'ın yanı sıra oyunda yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış çok çeşitli bir halk grubunu oluşturan diğer karakterler hakkında bilgi verilmektedir. Oyunda yer alan karakterlerin Osmanlı Devleti'nin farklı devletlerinden gelmeleri ve oyunda yabancı kelimeler ve lehçeler kullanmaları göz önünde bulundurularak Muhittin Sevilin'in Karagöz adlı eserinden *Ferhat ile Şirin* oyununda yer alan Osmanlıca kelime ve kelime gruplarının incelenmesi yapılmıştır. Yazının sonunda Bosna Hersek'teki Karagöz tiyatrosunun kısa bir tarihçesi hazırlanmıştır.

Summary

The topic of the work is the Turkish language in thof shadow theater plays (*Karagöz ile Hacivat*). The paper first presents the roots of the shadow play, its development and its growing popularity in many cultures across the world. There are three types of theaters that were popular in the Ottoman Empire, among which Karadoz takes its place. The theatrical expression Karadoz, together with its founder, Şeyh Küşterî, is singled out as the main theme of this work. The division of the parts of the play was carried out *mukaddime/giriş*, *muhâvere*, *fasıl* and *bitiş*. In addition to the main characters, Karagöz and Hacivat, information is given about the other characters who appear in the play and make up a diverse group of people who lived in the Ottoman Empire. Since the characters appearing in the play come from different states of the Ottoman Empire and use foreign words and dialects, an analysis of the Ottomanisms found in the play *Ferhat ile Şirin*, in the work *Karagöz* by Muhittin Sevilen was conducted. After the analysis of the corpus a section on the Karadoz theater in Bosnia and Herzegovina was analysed.

Bibliografija

- 1) „Historija pozorišta sjenki „Karadžoz“ u: *Hasib Ramić-Karadžoz i mađioničar*, katalog izložbe, JU Muzej Sarajeva, Sarajevo, 49 str.
- 2) Akdoğan, Ayşe, *Karagöz metinlerinin halk bilimi açısından incelemesi*, İstanbul, 2019, 736 str.
- 3) Aksakal, Orçun, *Geleneksel Türk Gölge Oyunu Karagöz'ün Plastik Açidan Değerlendirilerek Seramik Sanat Formlarına Dönüştürülmesi*, Eskişehir, 2012, 143 str.
- 4) Albayrak, Nurettin, *Orta Oyunu*, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, dostupno na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/orta-oyunu> (datum pristupa: 30.3.2023., vrijeme pristupa: 19:03)
- 5) Almedina Čengić, „Karadžoz-teatarski izraz kroz vijekove“, *Univerzitetska misao – časopis za nauku, kulturu i umjetnost* (2013), 13, 2014, 83-99 str.
- 6) And, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1985, 575 str.
- 7) Bassano, Luigi, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, str. 55-56
- 8) Chen, Fan Pen, „Shadow Theaters of the World“, *Asian Folklore Studies*, 62, (2002), State University of New York, 2003, 25–64 str.
- 9) *Chinese shadow play, Chinese Shadow Play: Its History and Evolution*, dostupno na: <https://www.chinatravel.com/culture/shadow-play> (datum pristupa: 20.3.2023., vrijeme pristupa: 18:39)
- 10) Čengić, Almedina „Karadžoz-teatarski izraz kroz vijekove“, *Univerzitetska misao* 13, 3, (2013), Srbija, 2014, 83-91 str.
- 11) Digitalizirana zbirka JU Biblioteka Sarajeva, Kolekcija starih i rijetkih knjiga, periodičnih publikacija, dokumenata i druge građe o Sarajevu i Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://digital.bgs.ba/> (datum pristupa 27.5.2023, vrijeme pristupa: 20:39)
- 12) Düzgün, Dilaver „Osmanlı döneminden geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü“, *A. Üç Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, (1999), Erzurum, 2000, 63-69 str.
- 13) Hadžiosmanović, Lamija, „Teatar sjene-Karadžoz“, *Godišnjak BZK Preporod*, VII (2006), Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Sarajevo, 2007, 220-227 str.
- 14) Hasib Ramić KARADŌZ I MAĐIONIČAR, JU Muzej Sarajeva, 49 str.
- 15) Hınçer, Bora, „Karagöz Oyunu Nasıl Başlar“, *Türk Folklor Araştırmaları* V:119 (1958), İstanbul, 1959, 19-24 str.
- 16) *Karadžoz – Prvo Bošnjačko Pozorište*: Diwan Magazine, Sve Današnje Novine u BiH, dostupno na: <https://diwan-magazine.com/karadoz-prvo-bosnjacko-pozoriste/>
- 17) Karagöz, *Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, dostupno na: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12744/karagoz.html> (datum pristupa: 11.4.2023., vrijeme pristupa: 20:09)

- 18) *Karagözdeki tiplerin özellikleri*, Edebiyat Meraklılarının Sitesi, dostupno na: <https://www.liseedebyat.com/ders-notlari/31-9-sinif-tuerk-edebiyati10/2019-karagoezdek-tplern-oezellkler.html> (datum pristupa: 15.5.2023., vrijeme pristupa: 16:40)
- 19) Kaynak, Medine, *İhsan Rahim'in Neşrettiği Şarkili Kantolu Karagöz Oyunlari (inceleme-metinler)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2012, 196 str.
- 20) Kudret, Cevdet, *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, 409 str.
- 21) Kudret, Cevdet, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, II, str. 706
- 22) Moreh, Shmuel, „Theater“, *Medieval Islamic Civilization - An Encyclopedia*, 1., ur. Josef W. Meri, New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2006., 878 str.
- 23) Öncü, Aydın, „Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi“, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* (2010) 46, Erzurum, 2011, 111-126 str.
- 24) Oral, Ünver, *Karagöz Oyunları 2, NEV-İCAD*, Kitabevi, İstanbul, 2007, 193 str.
- 25) Oral, Ünver, *Karagöz Oyunları 3*, Kitabevi, İstanbul, 2007, 211 str.
- 26) Özhan, Mevlüt, „Karagöz and Ortaoyunu“, *A History of Istanbul*, dostupno na: <https://istanbultarihi.ist/646-karagoz-and-ortaoyunu> (datum pristupa: 9.4.2023., vrijeme pristupa: 22:38)
- 27) Robson, Bruce, *The development of the Turkish drama as a vehicle for social and political comment in the post-revolutionary period, (1924 to the present)*, Durham theses, Durham University, 1970, dostupno na: <http://etheses.dur.ac.uk/10239/> (datum pristupa: 26.3.2023., vrijeme pristupa: 17:00)
- 28) Rollins, Annie Katsura, *Historic origins: Chineseshadow*, <https://www.chineseshadowpuppetry.com/copy-of-history> (datum pristupa: 20.3.2023., vrijeme pristupa: 18:44)
- 29) Şenyer, Emir, *Perde Gazeli, Karagöz Hacivat*, dostupno na: https://www.karagoz.net/english/karagoz_hacivat_shadowtheater.htm (datum pristupa: 18.5.2023., vrijeme pristupa: 18:10)
- 30) Şenyer, Emir, *The stock characters in Karagoz - Karagoz and hacivat, Karagoz and Hacivat - Traditional Turkish Shadow Theatre karagoz and Hacivat*, dostupno na: https://www.karagoz.net/english/karagoz_hacivat_shadowtheater.htm (vrijeme pristupa: 6.5.2023., vrijeme pristupa: 17:34)
- 31) Sevilen, Muhittin, *Karagöz*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, 808 str.
- 32) Sönmez, Sevengül, *Karagöz Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2013, 331 str.
- 33) Suljić, Mirsada, „Karađoz“, *Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja*, 73, (2012), Central and Eastern European Online Library/ Frankfurt am Main, 2013, 110 str.
- 34) Šteković, Paulina, *Uloga i značaj tradicionalnog kazališta u Osmanskom Carstvu*, Zagreb, 2018, 37 str.

- 35) Tilgen, Nurullah, „Karagöz Özel Sazyısı“, *Türk Folklor Araştırmaları* V:119 (1958), İstanbul, 1959, 19-24 str.
- 36) Tülücü, Süleyman „Meddah, meddahlık ve meddah hikâyeleri üzerine bazı notlar“, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2004), Erzurum, 2005, 1-14 str., dostupno na: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30675> (datum pristupa 6.4.2023., vrijeme pristupa: 17:35)
- 37) UNESCO – Karagöz, *Intangible Cultural Heritage*, dostupno na: <https://ich.unesco.org/en/RL/karagz-00180> (datum pristupa: 10.4.2023., vrijeme pristupa: 20:45)
- 38) Uysal, Duygu, „Bütünüyle Karagöz Perde Gazelleri“, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi – International Journal of Social Sciences Academy*, 2:4, 2020, 874-887 str.
- 39) World Encyclopedia of Puppetry Arts, *Mehmet Muhittin Sevilen*, dostupno na: <https://wepa.unima.org/en/mehmet-muhittin-sevilen/>

Rječnici

- 1) Bayhan, Şakir, *Boşnakça-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, 1598 str.
- 2) Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, dostupno na: <https://sozluk.gov.tr/>
- 3) Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, 1195 str.
- 4) Euro-DMC, D.M.Ç., *Tevakku - osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât, لغت*, EURODMC, dostupno na: <https://www.luggat.com/Tevakku/2/2>
- 5) Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, dostupno na: <https://sozluk.gov.tr/>
- 6) Nişanyan, Sevan, *Türkçe Etimolojik Sözlük, Nişanyan Sözlük*, dostupno na: <https://www.nisanyansozluk.com/>
- 7) Prof. Dr. Đinđić, Slavoljub et al., *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997, 1104 str.
- 8) Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, dostupno na: <https://sozluk.gov.tr/>